

บทที่ 2

วิวัฒนาการทุ่งหลวงรังสิต

2.1 ลักษณะการพัฒนาบริเวณทุ่งหลวงรังสิต

อาณาบริเวณที่เรียกว่า “รังสิต” นั้นจัดได้ว่าเป็นดินแดนใหม่ที่เพิ่งพัฒนาขึ้นเมื่อประมาณ 100 ปี มานี้เอง สภาพดั้งเดิมของพื้นที่เขตนี้เป็นที่ราบลุ่มต่ำมาก มีปัญหาการระบายน้ำที่ไม่สะดวก ทำให้ไม่เหมาะสมที่จะตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน พื้นที่ส่วนใหญ่จึงถูกทิ้งให้กร้างว่างเปล่า จนกระทั่งถึงทศวรรษที่ 2430 จึงได้เริ่มต้นการพัฒนาขึ้นอย่างจริงจัง มีข้อสังเกตเบื้องต้นในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเขตนี้ประการหนึ่งว่า เป็นอาณาบริเวณที่มีการกำเนิดและพัฒนาที่สัมพันธ์กับเรื่องของ “ทุน” ในรูปของ “เงินตรา” ที่ค่อนข้างเด่นชัด นับตั้งแต่แรก คือเริ่มต้นจากการลงทุนของเอกชนเพื่อพัฒนาการขุดคลองโดย “บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม-จำกัด” ติดตามมาด้วยการเฟื่องฟูของธุรกิจจัดสรรที่ดินเพื่อใช้ปลูกข้าว มาถึงยุคพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรม เขตนี้ก็เป็นที่แรกๆ ที่มีการลงทุนพัฒนาอุตสาหกรรมขั้นปฐม ประเภท โรงทอผ้าและอุตสาหกรรมเส้นใย กระทั่งมาถึงยุคปัจจุบัน เขตนี้ก็กำลังมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางในการพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ๆ ควบคู่ไปกับการพัฒนาขึ้นเป็นเมืองรองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ดูเหมือนว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจการเมือง อันเป็นปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยหลักที่กำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงของเขตนี้

โดยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สามารถแบ่งการเปลี่ยนแปลงลักษณะการพัฒนาของบริเวณทุ่งหลวง-รังสิตออกเป็น 5 ยุคตามลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสภาพนิเวศวิทยาเป็นหลักคือ

- (1) ยุคก่อนการบุกเบิก
- (2) ยุคบุกเบิก
- (3) ยุคสังคมที่นา
- (4) ยุคสถาปนาเมืองข้าว
- (5) ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง

1) ยุคก่อนการบุกเบิก

พื้นที่ ที่รู้จักกันในนาม “ทุ่งหลวงรังสิต” เดิมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณที่เรียกกันมาแต่เดิมว่า “ทุ่งหลวง” อันหมายถึงท้องทุ่งอันกว้างใหญ่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณทางตอนใต้ของอยุธยา ลงมาจนจรดกรุงเทพมหานคร มีแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำบางปะกง (หรือแม่น้ำนครนายก) เป็นขนานทางซ้ายและขวา กับมีคลองแสนแสบ – บางขุนากเป็นแนวเขตแดนตอนใต้ จากหลักฐานเอกสารบันทึก การเดินทางโดยชาวต่างชาติและมิชชันนารีที่เดินทางมาประเทศสยามก่อนปี พ.ศ.2370 และการเดินทางของ นายสมิต เอส วารังตัน ในปี พ.ศ.2433 ได้มีการกล่าวอ้างถึงพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ อำเภอ สามโคกในปัจจุบันไปจนถึงอยุธยา ซึ่งเข้าใจว่าเป็นบริเวณเดียวกับลุ่มน้ำข้างเหนือและที่ราบลุ่มน้ำข้างตะวันตกทั่วไปของทุ่งรังสิตในยุคก่อนการบุกเบิก (ก่อนพ.ศ.2432) น่าจะเป็นทุ่งหญ้าขนาดใหญ่มีน้ำขังอยู่บางแห่ง พรรณไม้ที่ขึ้นส่วนมากเป็นพวกหญ้าและหญ้าน้ำประเภทต่างๆ เช่น ต้นอ้อ ต้นกกชนิดต่างๆ ต้นกกสามเหลี่ยม ต้นธูปฤๅษี ต้นโสนหางไก่ ต้นแขม(แพคน้ำ) ต้นโสน หญ้าโขมง ต้นบอน บัวเผื่อน บัวหลวง ในบริเวณที่มีน้ำไม่ลึกนักและบริเวณที่เป็นที่ดอนซึ่งพบอยู่โดยทั่วไปมักจะมีไม้พุ่มและไม้ใหญ่ขึ้นจำพวก ต้นไทร ต้นทองหลาง ต้นมะกอกน้ำ ต้นทองหลาง ต้นมะกอกน้ำ ต้นขนาก ต้นสะแก ข่อย เป็นต้น และจากหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งให้เห็นว่าภายหลังจากการขุดคลองแสนแสบแล้ว (ซึ่งขุดในสมัยรัชกาลที่ 3) ได้มีการอพยพผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐานตามแนวคลองแสนแสบและคลองสาขา ทำให้ท้องทุ่งบริเวณคลองแสนแสบมีชื่อเรียกเฉพาะว่า “ทุ่งหลวงแสนแสบ” หรือ “ทุ่งแสนแสบ” ในขณะที่เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการขุดคลองรังสิตและคลองซอยต่างๆ ในเขตทุ่งหลวง บริเวณที่ขุดคลองใหม่นี้ก็ถูกเรียกว่า “ทุ่งหลวงรังสิต” หรือ “ทุ่งรังสิต” ในแง่นี้หมายความว่า “คลอง” ที่ขุดขึ้นใหม่นั้นเองได้เป็นตัวที่กำหนดการแบ่งแยกเขต “ทุ่งหลวง” แต่เดิมออกจากกัน และในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเองได้มีการยกฐานะเขตทุ่งหลวงทั้งสองขึ้นเป็นเมืองใหม่สองเมืองคู่กันคือ “เมืองมินบุรี” สำหรับ “ทุ่งหลวงแสนแสบ” และ “เมืองธัญบุรี” สำหรับ “ทุ่งหลวงรังสิต”

ในการศึกษาแผนที่สมัยรัชกาลที่ 5 เขตที่เรียกว่า “ทุ่งหลวง” นอกจากจะมีสภาพเป็นทุ่งราบกว้างใหญ่ลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญของเขตทุ่งราบนี้ก็คือ สภาพที่เต็มไปด้วยห้วยหนองคลองบึงตามธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นจากสภาพทางกายภาพที่เป็นที่ราบต่ำ และการระบายน้ำไม่สะดวก กล่าวคือ เมื่อมีฝนตกหรือมีน้ำจากแม่น้ำไหลบ่าเข้ามาในฤดูน้ำหลาก ก็จะมีสภาพเป็นพื้นที่น้ำขังหรือมีเส้นทางน้ำไหลเล็กๆ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ รวมทั้งมีเส้นทางน้ำที่คนเข้ามาขุดเพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ๆ โดยอาศัยแนวทางการเดินของน้ำเดิมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เพราะในเขตทุ่งรังสิตจะสังเกตเห็นลักษณะภูมิประเทศที่เป็นห้วยหนองคลองบึงปรากฏอยู่อย่างกว้างขวางแล้วก่อนการขุดคลองรังสิต กล่าวคือ บริเวณคลองรังสิตฝั่งเหนือ ได้แก่ ลำบางน้อย ลำอ้ายสัง ลำลาดไทร ลำหนองจิก ลำเรือแตก คลองเชียงรากน้อย คลองเชียงรากใหญ่ คลองบางหวาย

คลองบางหลวงหัวป่า ลำลูกกา บึงทองกลาง ลำไทร บึงคอไห หนองเสือ และบริเวณคลองรังสิตฝั่งใต้ ได้แก่ ลำบางสิง หนองบอน ลำลาดโพ ลำลาดสนุ่น ลำสวย ลาดจะเข้ บึงคำพลอย ลำสี่ตะกระบือ ลำสมอกอง ลำอ้อมแก้ว ลำหม้อแตก คลองชัน

อักษรวิธานศัพท์ของหมอบรัดเลย์ ได้อธิบายว่า “คลอง” “บาง” และ “ลำ” ไว้ว่าหมายถึง ลักษณะของลำน้ำขนาดเล็กที่แยกออกจากแม่น้ำ มีทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่คนขุดขึ้น ทั้งนี้มีขนาดที่แตกต่างกันไป พระราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 4 ในหนังสือบางกอกกริครีเคอร์เดอร์ ได้ทรงอธิบายคำว่า “คลอง” และ “บาง” ว่ามีความหมายเหมือนกันและสามารถใช้แทนกันได้ ในขณะที่พระยาอนุমানราชชนได้ชี้ชัดยิ่งขึ้นอีกว่า คำว่า “บาง” หมายถึง “ลำคลอง” ที่มีหมู่บ้านตั้งอยู่ ส่วน “หนอง” และ “บึง” นั้นอักษรวิธานศัพท์ของบรัดเลย์ อธิบายว่ามีลักษณะเป็นที่ลุ่มน้ำจืด โดยไม่ได้ติดต่อกับแม่น้ำและไม่มีทางน้ำไหล

พิจารณาในแง่ของการตั้งถิ่นฐานในเขตทุ่งหลวงรังสิตก่อนการขุดคลองรังสิตนี้ การตั้งถิ่นฐานคงมีอยู่อย่างเบาบาง การตั้งถิ่นฐานอย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อนชัดเจนน่าจะมีอยู่เฉพาะบริเวณที่มี “คลอง” หรือ “บาง” ซึ่งเป็นลักษณะภูมิประเทศที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำ และสามารถชักน้ำเข้าไปถึงพื้นที่ ที่จะทำการเพาะปลูก หรือเพื่อเป็นเส้นทางเข้าไปตั้งบ้านเรือน ในขณะที่พื้นที่ส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ห่างไกลจากแม่น้ำลำคลองคงจะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจาย พระยาอนุমানราชชนได้กล่าวถึงสภาพการตั้งบ้านเรือนในเขตทุ่งรังสิตก่อนขุดคลองไว้ว่า

“อย่างบ้านเรือนแถวทุ่งรังสิต ซึ่งเป็นทุ่งเว้งกว้างใหญ่เห็นลิบลับ
สุดสายตามีหมู่บ้านขึ้นขัดจังหวะอยู่กระจัดกระจายกันไปเป็นหย่อมๆ
คล้ายเป็นเกาะเป็นดอนอยู่กลางน้ำ ที่ตรงหมู่บ้านนี้ ถมดินเป็นโคก
เพื่อหนีน้ำท่วมในฤดูหน้าน้ำแล้วสร้างบ้านปลูกเรือนอยู่กันเป็น
หย่อมๆ เมื่อครั้งไม่ได้ขุดคลองเข้าไป นี่เห็นจะเรียกว่าหมู่บ้าน
กระจ่าย (Scatter village) ได้อีกเหมือนกัน...”

ลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเขตทุ่งหลวงบริเวณที่ห่างไกลจากแม่น้ำ คือสภาพที่เป็น “หนองบึง” และ “ป่า” อันเป็นบริเวณที่ยังไม่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คน เนื่องจากสภาพพื้นที่ๆ ยังเป็นป่ารกชั้นเต็มไปด้วยอันตรายจากสัตว์ร้าย เช่น งู โขลงช้างป่า รวมไปถึงไข้ป่าที่ยังมีอยู่อย่างชุกชุม

ลักษณะทางกายภาพของทุ่งหลวงรังสิตเมื่อเริ่มต้นการบุกเบิก กล่าวได้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่า ผู้คนยังไม่สามารถเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน การตั้งถิ่นฐานคงมีอยู่บ้างอย่างกระจัดกระจาย เฉพาะบริเวณพื้นที่ใกล้แม่น้ำที่มีคลองสายน้อยใหญ่เกิดขึ้น โดยธรรมชาติและที่ผู้คนขุดขึ้น การอพยพและการตั้งถิ่นฐานของผู้คนขนาดใหญ่จะได้เริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการขุดคลองรังสิตและคลองซอยต่างๆ ในเวลาต่อมา

2) ยุคบุกเบิก

ยุคนี้เริ่มตั้งแต่มีสัมปทานขุดคลองของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามในปี พ.ศ. 2431 อันมีผลตามมาให้เกิดการบุกเบิกที่ดินขนาดใหญ่ จากสภาพท้องทุ่งและป่าสุ่มน้ำท่วมอันกว้างใหญ่ไพศาล ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนองต่อเศรษฐกิจการค้าข้าวที่ได้ขยายตัวขึ้นอย่างกว้างขวางภายหลังจากสนธิสัญญาบาวริง การขอสัมปทานขุดคลองใน “โครงการรังสิต” ซึ่งหมายถึง การขุดคลองรังสิต และคลองซอยต่างๆ นั้น บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ได้รับอนุญาตขุดคลองจากรัฐบาลเป็นระยะๆ รวมเป็นคลองทั้งสิ้นตามโครงการจำนวน 59 คลอง เป็นระยะทางยาว 22,779 เส้น หรือ 1,136 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 800,000 – 1,500,000 ไร่ สัมปทานดังกล่าวได้ครอบคลุมพื้นที่เขตการปกครองในปัจจุบันดังต่อไปนี้

1. จังหวัดปทุมธานี เป็นพื้นที่ส่วนที่มากที่สุดของสัมปทานขุดคลองรังสิต ได้แก่ เขตอำเภอธัญบุรี (อำเภอรังสิตเดิม) อำเภอกองหลวง อำเภอหนองเสือ และอำเภอลำลูกกา
2. จังหวัดนครนายก เฉพาะเขตอำเภอองครักษ์
3. จังหวัดฉะเชิงเทรา เฉพาะเขตอำเภอบางน้ำเปรี้ยว
4. กรุงเทพมหานคร เฉพาะเขตหนองจอก (เดิมเคยขึ้นกับเมืองมีนบุรี) กับเขตบางเขน
5. จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เฉพาะเขตอำเภอวังน้อย
6. จังหวัดสระบุรี เฉพาะเขตอำเภอหนองแค

บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม (Saim Lands, Canal and Irrigation Company) ได้ถือกำเนิดในปี พ.ศ. 2431 โดยการรวมหุ้นของกลุ่มเจ้านาย ขุนนางและนักธุรกิจชาวตะวันตก ประกอบด้วย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระนานาพิรธำณี (ชื่น บุนนาค) นายโยคิม แกรซซี (Joachim Grassi) และพระเจ้าสัวยม พิศยบุตร หรือหลวงสาธตราชายุกต์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2435 ได้มีการเปลี่ยนแปลงหุ้นส่วนอีกครั้งหนึ่ง โดยมีนายเออร์วิน มุลเลอร์ (Erwin Muller) หรือพระปฏิบัติราชประสงค์ นายฮันส์ เมสเลอร์ (Han Metzler) และ ม.ร.ว.สุวพันธ์ สนิทวงศ์ บุตรคนโตในพระองค์เจ้าสายเข้ามาแทนหุ้นเดิม 3 คน คือ เข้ามาแทนพระนานาพิรธำณี นายโยคิม แกรซซี และเจ้าสัวยม

ในระยะเริ่มต้นของการก่อตั้งบริษัท พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ทรงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินงานเพื่อขอพระบรมราชานุญาตขุดคลองจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงเป็นผู้ที่เข้าไปบุกเบิกการขุดคลองด้วยพระองค์เอง ด้วยเหตุนี้คลองสายแรกสุดคือ คลองรังสิตประยูรศักดิ์ จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งโดยชาวบ้านว่า “คลองเจ้าสาย” นอกเหนือจากที่เรียกว่า “คลองแปดวา” ซึ่งเป็นการเรียกตามขนาดของคลอง

จุดประสงค์ในการดำเนินงานของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ตามข้อเสนอของบริษัทเมื่อแรกเริ่มคือการจัดวางโครงการขุดคลองเพื่อเปิดที่ดินใหม่ๆ ที่ยังไม่เคยมีการเพาะปลูกมาก่อนเพื่อใช้ในการปลูกข้าว ทั้งนี้โดยมีนายโยคิม แกรซี สถาปนิกชาวอิตาลี เป็นผู้วางโครงการที่เรียกว่า “Scheme of Irrigation in Siam” เพื่อจัดสร้างระบบคลองชลประทานเพื่อส่งน้ำแก่ชาวนาข้าว นอกเหนือจากการใช้คลองเพื่อการคมนาคมและขนส่ง เนื่องจากโครงการของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามตามที่ได้วางแผนไว้ เป็นโครงการขนาดใหญ่และจะต้องใช้เงินลงทุนมากเพื่อเป็นการประกันการลงทุนของบริษัท สัญญาอนุญาตขุดคลองจึงมีสาระสำคัญของการที่บริษัทขอมี “สิทธิพิเศษ” ที่เพิ่มขึ้นมากกว่าการขออนุญาตของเอกชนรายอื่นๆ

ตามสัญญาพระบรมราชานุญาตลงวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2431 ซึ่งมีข้อสัญญารวม 12 ข้อ มีสาระสำคัญที่อาจยกมาพิจารณาได้ดังนี้

- สัญญาข้อ 1 ให้นำสัมปทานการขุดคลองแก่บริษัทในพระราชอาณาเขตสยาม เป็นเวลา 25 ปี โดยได้ระบุสิทธิของบริษัทที่จะเป็นผู้ได้รับเลือกก่อนผู้อื่น กล่าวคือ รัฐบาลสยามให้บริษัทมีโอกาสที่จะเป็นผู้ได้รับจ้างและรับขุดคลองก่อนผู้อื่นในพื้นที่ทั้งปวงในพระราชอาณาเขตสยาม
- ขณะที่สัญญาข้อ 3 ระบุว่า ถ้าจะมีผู้ใดผู้หนึ่งมาขออนุญาตขุดคลองในที่ตำบลใดซึ่งรัฐบาลเห็นว่า เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินควรจะยอมให้ขุดได้ก็จะแจ้งให้บริษัททราบ ถ้ามบริษัทก่อนว่าบริษัทจะขุดหรือไม่ ถ้าบริษัทไม่ขุดจึงจะยอมให้ผู้ขออนุญาตรายอื่นขุดตามประสงค์ ถ้าบริษัทรับขุดก็จะอนุญาตให้ขุด เพราะกำหนดการขุดคลองมิได้เป็นความลับทำให้บริษัทเสียเปรียบ และก่อให้เกิดปัญหาพิพาทในเรื่องที่ดิน แต่ในอีกแง่หนึ่ง สัญญาข้อนี้ทำให้บริษัทสามารถอ้างสิทธิเข้าครอบครองที่ดินได้โดยง่าย ไม่ว่าจะบริษัทจะได้รับอนุญาตให้ขุดคลองแล้วหรือยัง หรือถ้าได้รับแล้วได้ขุดคลองขึ้นจริงหรือไม่ รวมถึงได้ขุดคลองถูกต้องตามโครงการที่ขออนุญาตหรือไม่อย่างไร
- สัญญาข้อ 7 ระบุว่า คลองที่บริษัทได้รับอนุญาตให้ขุดเมื่อเสร็จแล้วบริษัทจะเป็นผู้ดูแลรักษา และจัดการทั้งปวงเกี่ยวกับคลองนั้นตลอดระยะเวลาที่บริษัทขายที่ดิน ซึ่งบริษัทจะได้รับตามสัญญาข้อ 4 และคลองเก่าที่บริษัทได้รับจ้างขุดซ่อมขึ้น ถ้าเป็นการมอบอำนาจให้บริษัทเก็บเงินแก่เรือไปมาก็จะรักษาและจัดการทั้งปวงตลอดช่วงเวลาที่เก็บเงิน สัญญาข้อนี้แม้จะดูไม่แน่ชัดว่าบริษัทมีสิทธิเรียกค่าธรรมเนียมจากเรือที่ผ่านคลองที่บริษัทขุดหรือไม่ แต่ในทางปฏิบัติบริษัทก็กำหนดอัตราเรียกเก็บค่าธรรมเนียมจากเรือที่ผ่านคลอง ในขณะที่ความรับผิดชอบในการดูแลคลองของบริษัทเป็นเรื่องที่ถกเถียงกันในเวลาต่อมา
- ในการขุดคลองตามสัมปทาน บริษัทจะต้องให้ผลตอบแทนแก่รัฐบาลตามสัญญาข้อ 8 คือ ต้องทูลเกล้าฯ ถวายส่วนกำไรร้อยละ 20 ส่งขึ้นพระคลังมหาสมบัติ

สัญญาพระบรมราชานุญาตนี้ได้ตกลงเช่นสัญญา โดยมีผู้รับผิดชอบสัญญาฝ่ายรัฐบาล คือ คอมมิเตตกรรมพระนครบาล ได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ และพระเจ้าน้องยาเธอ

กรมหลวงสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์ ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเหตุใดคอมมิตติกรมพระนครบาลจึงเป็นผู้รับผิดชอบในการสัญญาฉบับนี้ แทนที่จะเป็นเสนาบดีกรมนา (กระทรวงเกษตร) ซึ่งมีหน้าที่ดูแลทางด้านกรเกษตร อาจเป็นไปได้ว่าเพราะพื้นที่บริเวณที่บริษัทของบุคคลอยู่ในความรับผิดชอบดูแลด้านความสงบเรียบร้อยของกรมพระนครบาล ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยทันทีที่ปรากฏสัญญาฉบับนี้ ก็คือ ความไม่เห็นด้วยของเสนาบดีกรมนา ในขณะนั้น คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ประเด็นที่นำไปสู่ข้อโต้แย้งคือ การมองว่าการบุคคลเป็นเรื่องที่รัฐบาลควรจัดทำมากกว่าให้เอกชนเป็นผู้จัดทำ โดยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เสนอว่า เรื่องบุคคลโดยเฉพาะคลองคูนา เป็นเรื่องที่กรมนาจัดจะดูแลในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และเห็นว่าควรให้เอกชนหลายๆ รายเข้ามาช่วยอย่างที่เคยปฏิบัติมา มากกว่าที่จะให้บริษัทดำเนินการแต่ผู้เดียว อีกประเด็นหนึ่งก็คือปัญหาการที่จะคงอำนาจของกรมนาไว้ในกรณีปิดเปิดท่านบักนั้นน้ำ ซึ่งสามารถจะควบคุมได้ถ้ากรมนาเป็นผู้บุคคลเอง นอกจากนั้นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็ยังคิดถึงสัญญาที่พระราชทานที่ดินถึง 40 เส้น เพราะแต่เดิมเคยพระราชทานเพียง 20-30 เส้น รวมถึงการตั้งข้อรังเกียจที่หุ้นส่วนของบริษัทเป็นคนในบังคับต่างประเทศ

ภายหลังการได้รับพระบรมราชานุญาตบุคคล บริษัทบุคคลแลคูนาสยาม ได้ยื่นโครงการขอบุคคล จำนวน 8 สาย ดังต่อไปนี้

1. คลองที่ 1 เป็นคลองสายใหญ่ ขุดตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาที่บ้านถั่ว ใต้เกาะใหญ่ ปทุมธานี ไปออกเมืองนครนายก ยาว 2000 เส้น ขนาดกว้าง 6 วา ลึก 6 สอก
2. คลองที่ 2 ขุดตั้งแต่คลอง 1 ไปออกแม่น้ำบางปะกง บริเวณคลองบางขนาก ยาว 90 เส้น กว้าง 6 วา ลึก 6 สอก
3. คลองที่ 3-7 เป็นคลองคูนา ขุดตั้งแต่ คลองที่ 1 และ 2 มายังคลองแสนแสบ ตามลำดับ กว้าง 3 วา ลึก 3 สอก
4. คลองที่ 8 ขุดตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก บริเวณบ้านโควัด ไปออกแม่น้ำท่าจีนที่บ้านสองพี่น้อง ยาว 1300 เส้น กว้าง 6 วา ลึก 6 สอก

โครงการที่บริษัทขอขุดครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นโครงการที่มีขอบเขตพื้นที่กว้างขวางมาก คือทั้งในทุ่งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เฉพาะในทุ่งฝั่งตะวันออกซึ่งบริษัทขอขุดคลองที่ 1-7 ตามโครงการที่จะเรียกต่อไปว่า “โครงการรังสิต” นั้นได้ครอบคลุมพื้นที่ของเขตทุ่งหลวงทั้งหมดที่เรียกต่อมาว่า “ทุ่งรังสิต” และ “ทุ่งแสนแสบ” ในขณะที่ทุ่งฝั่งตะวันตกจะครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่เมืองนนทบุรีไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี

อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกรมนาได้รับโอนอำนาจจากกรมพระนครบาลให้เป็นผู้ควบคุมการดำเนินงานของบริษัทบุคคลแลคูนาสยามนั้น ได้อนุญาตให้บริษัทบุคคลได้เพียงสายเดียวก่อน คือ เฉพาะคลองสายที่ 1 ตามหนังสืออนุญาตขุดคลองลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2433

บริษัทได้รับอนุญาตให้ขุดคลอง โดยเริ่มต้นขุดที่ตำบลบ้านใหม่ใต้เกาะใหญ่ แขวงเมืองปทุมธานี ไปออกแม่น้ำนครนายก ขนาดคลองกว้าง 6 วา ลึก 6 สอก ยาว 1400 เส้น ที่น่าสังเกตก็คือได้มีการเปลี่ยนแปลงตำบลที่เริ่มต้นขุดคลอง รวมถึงมีการเปลี่ยนแปลงขนาดความยาวของคลองไปจากที่ขอไว้เดิม

อาจกล่าวได้ว่าการดำเนินงานของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ได้ประสบปัญหาความขัดแย้งกับทางราชการมาตั้งแต่เริ่มต้น การที่กรมอนุญาตให้บริษัทขุดคลองได้เพียง 1 สายในจำนวนที่ขอไป 8 สาย ปัญหาที่บริษัทต้องเผชิญโดยทันทีก็คือ กรณีที่เอกชนรายอื่นๆ ถือโอกาสเข้าไปขุดคลองและมีผู้คนเข้าไปจับจองที่นาในที่ๆ บริษัทกำหนดว่าจะขุดคลอง แต่ยังไม่ได้รับอนุญาตอย่างเป็นทางการ ผลก็คือ บริษัทได้ทักท้วงการกระทำของเสนาบดีกรมนาที่ไม่อนุญาตและในทางปฏิบัติบริษัทก็ได้ล่วงละเมิดด้วยการเข้าไปขุดคลองในบริเวณอื่นๆ โดยที่รัฐบาลยังไม่ได้อนุญาต แต่อยู่ในแผนที่ๆบริษัทได้เคยขอไว้ ทั้งยังได้แจ้งการกระทำดังกล่าวให้กรมมารับทราบด้วย

การเจรจาเพื่อขออนุญาตขุดคลองได้ยืดเยื้อต่อมาอีกหลายปี จนกระทั่งถึงสมัยที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการที่ได้ตั้งขึ้นใหม่ บริษัทได้ยื่นเรื่องราวขอขยายการขุดคลองครั้งใหม่ในปี พ.ศ. 2435 แต่การขอครั้งนั้นก็ยังคงไม่ได้รับอนุญาตเนื่องจากเป็นระยะเวลาที่บริษัทกำลังมีปัญหากับรัฐบาลเรื่องยาแกรซที่หุ้นส่วนของบริษัทไม่ยอมเปลี่ยนมาเป็นคนในบังคับสยาม จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2436 ที่พระปฏิบัติราชประสงค์ (Muller) ได้เข้ามาเป็นหุ้นส่วนแทน บริษัทจึงได้เสนอขอขยายการขุดคลองครั้งใหม่เฉพาะในโครงการรังสิตดังต่อไปนี้

1. ขุดคลองแยกจากคลองรังสิตฝั่งใต้ เป็นคลองกว้าง 6 วา ลึก 5 สอก ตามลำคลองที่ 1 ยาว 53 เส้น แล้วเลี้ยวไปหาคลองที่ 2 ลงไปตามแนวคลองนั้น 73 เส้น จนเสมอแนวปลาย คลองกรมหมื่นภูเรศ แล้วเลี้ยวขึ้นไปออกตำบลบางลูกเสือ แม่น้ำนครนายก ยาวประมาณ 1600เส้น เสร็จในปี พ.ศ.2544

2. ขุดคลองอีกสายหนึ่งฝั่งเหนือคลองรังสิต ตั้งแต่ปลายคลองเชียงรากน้อยขุดไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงบ้านนาเล้ง ยาว 1500 เส้น คลองกว้าง 4 วา ลึก 3 สอก

3. ขุดคลองแยกเป็นคลองคูนา กว้าง 4 วา ลึก 3 สอก เหนือคลองรังสิต 18 สาย และขุดคลองฝั่งเหนือเป็นคลองขอบนาในปลายคลองตลอดต่อกัน ฝั่งใต้คลองรังสิตจะขุดเป็นคูนา 21 สาย แต่คลองคูนาฝั่งใต้จะขุดเป็นคลองกว้าง 4 วา ลึก 3 สอก และเป็น 2 ตอน รวมความยาวของคลองคูนาและขอบนาฝั่งเหนือและใต้ 41 คลอง ยาวประมาณ 43,000 เส้น กำหนดทำการตามข้อ 2 – 3 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2456 โดยจะลงมือขุดในปี พ.ศ. 2436

ที่มาของการขยายการขุดคลองเพิ่มขึ้นในทุ่งรังสิตจำนวนมากในครั้งนี้ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เป็นผู้ชี้แจงเองว่า เนื่องมาจากทางการได้ตรวจแผนที่เดิมของบริษัทเฉพาะในเขตทุ่งรังสิตซึ่งมีอยู่ 7 สายแล้วเห็นว่ายังไม่พอกับความเจริญของบ้านเมือง จึงได้เจรจาให้บริษัทขยายคลองกล่าวคือ คลอง 6 วา (คือคลองรังสิต) ขยายเป็น 8 วา คลอง 4 วา ขยายเป็น 6 วา คลอง 3 วา ขยายเป็น 4 วา และคลองซอย 6 คลองที่ห่างกัน

ควรจัดคลองแทรกลงไปให้เต็ม คือฝั่งใต้คลองรังสิต 23 สาย ฝั่งเหนือคลองรังสิต 18 สาย ให้ตรงกับฝั่งที่บริษัทได้รับอนุญาตไว้แล้ว และบริษัทได้ตกลงทำแผนที่และกระดาษคลองมายื่น รวมเป็นคลอง 3 ขนาด จำนวนคลอง 43 สาย กำหนดแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2440, 2444 และ 2456 ตามลำดับ ซึ่งกระทรวงเห็นชอบด้วย แต่ได้เปลี่ยนกำหนดเวลาแล้วเสร็จจากปี พ.ศ. 2456 เป็น พ.ศ. 2446 และได้นำขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต

คลองที่บริษัทขุดในครั้งนี้ได้ปรากฏเป็นคลองดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ นอกจากคลองรังสิตก็จะได้แก่ คลองหกวาสายบน คลองหกวาสายล่าง คลองซอยแยกจากคลองรังสิตฝั่งเหนือและใต้ คลองซอยแยกจากคลองหกวาสายบนและล่าง นอกจากนั้นบริษัทได้สร้างประตูน้ำที่คลองรังสิต 2 ประตู โดยได้รับพระราชทานนามประตูน้ำทางฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาว่าประตูจุฬาลงกรณ์ และทางฝั่งแม่น้ำนครนายก คือประตูเสาวภา ส่วนที่ปลายคลองหกวาสายล่างยังมีประตูน้ำอีก 1 ประตู ชื่อประตูบริษัทสมบูรณ

การตัดสินใจให้บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขยายการขุดคลองในโครงการรังสิตในสมัยเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้ก่อให้เกิดปัญหาที่ตามมาอย่างน้อย 2 ประการด้วยกัน ประการแรกก็คือ การอนุญาตของเจ้าพระยาสุรศักดิ์ในครั้งนั้น แม้จะได้นำเรื่องขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจริง แต่ช่วงเวลานั้นได้ประจวบเวลาที่เกิดเหตุการณ์ฉุกเฉิน คือ กรณีขัดแย้งกับฝรั่งเศสในวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 จึงยังมิได้มีตราอนุญาตและเจ้าพระยาสุรศักดิ์ได้อนุญาตให้บริษัทขุดคลองไปก่อนเมื่อบริษัทเดือนมา การที่ยังไม่มีพระบรมราชานุญาตอย่างเป็นทางการจะทำให้เกิดปัญหาตามมาในเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดินในฝั่งคลองต่างๆ ทั้งระหว่างบริษัทกับรัฐบาล และบริษัทกับราษฎรอีกเป็นเวลาหลายปี

ประการที่สอง การที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์ได้อนุญาตให้บริษัทขุดคลองเพิ่มขึ้นอีกจำนวนมากในลักษณะที่เป็นการตัดซอยจากคลองเดิมนั้น เป็นการกระทำโดยมิได้คำนึงถึงเหตุผลในด้านชลประทาน ทำให้เกิดข้อถกเถียงต่อมาว่าระบบคลองที่บริษัทสร้างขึ้นนั้นยังไม่ได้ประโยชน์ในแง่ของการจัดระบบชลประทาน ประโยชน์ที่ได้จึงได้กับบริษัทเมื่อขุดคลองซอยทั้งหมดได้ มีผลทำให้บริษัทได้ครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินสองฝั่งคลองทั้งหมดในเขตโครงการรังสิต

ในเรื่องการขุดคลองในโครงการรังสิตนี้ นายเจ โฮมาน วินเดอร์ ไฮเด (J. Homan Van de Heide) เจ้ากรมคลองชาวดัชได้บันทึกไว้ในรายงานการสำรวจโครงการชลประทานเจ้าพระยาในปี พ.ศ.2445 ลงความเห็น ว่า คลองในโครงการรังสิตยังไม่ใช่คลองชลประทานอย่างแท้จริง มีลักษณะเป็นเพียงคลองรับน้ำนอง (inundation canal) กล่าวคือคลองจะได้รับน้ำก็ต่อเมื่อมีฝนชุกหรือระดับน้ำทำขึ้นสูง ขณะที่การควบคุมระดับน้ำด้วยประตูน้ำและทำนบกก็พบว่ายังไม่ได้ผลอย่างเพียงพอปัญหาที่น้ำมาไม่พอหรือน้ำมากเกินไปจนท่วมที่นาเสียหายมีอยู่เสมอ

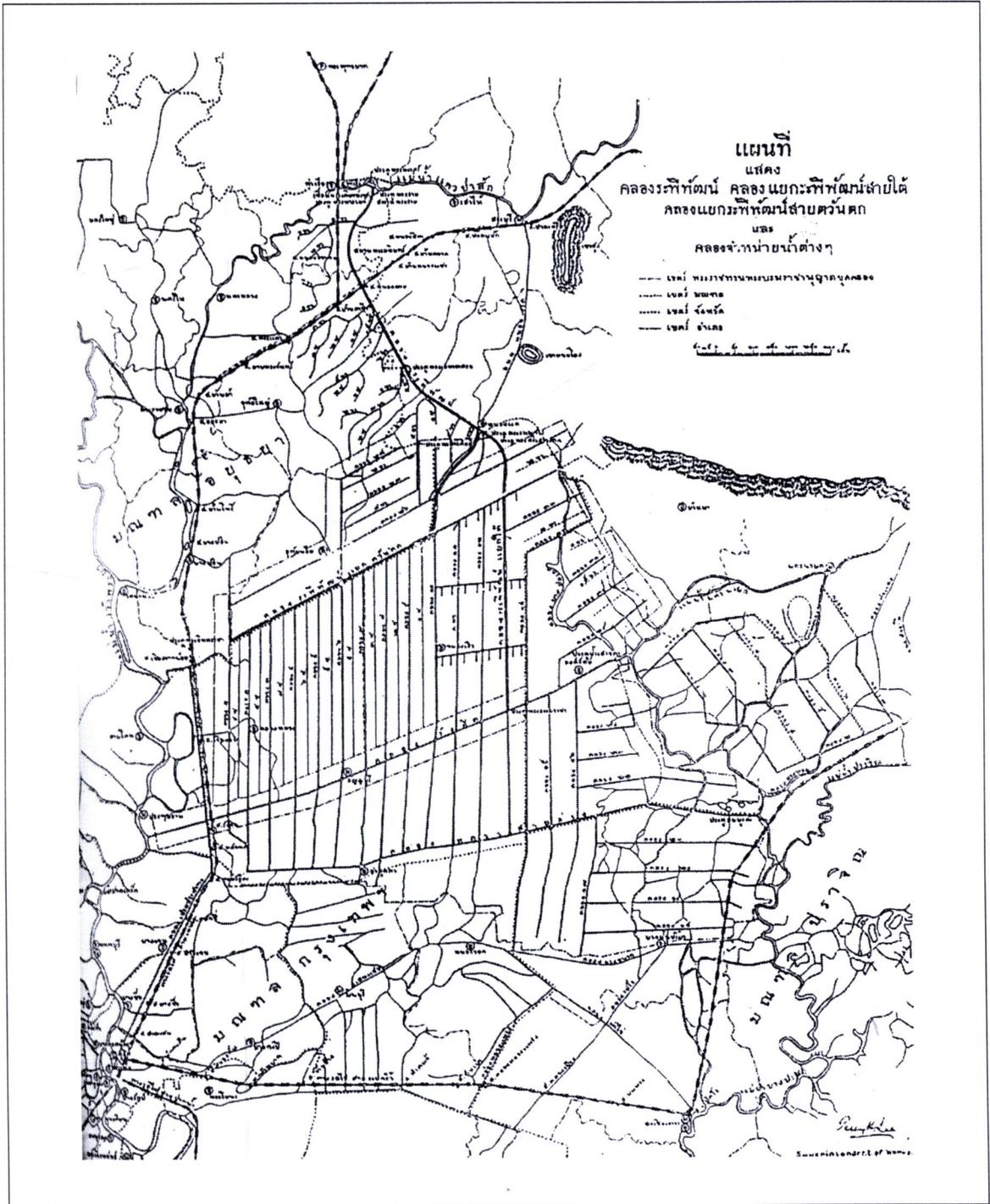
รายงานของนายไฮเดในปีถัดมา คือ พ.ศ.2446 อันเป็นปีที่บริษัทเคยสัญญาว่าจะขุดคลองแล้วเสร็จทั้งหมด ก็ให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นอีกว่า เมื่อถึงปีนี้บริษัทขุดคลองได้ทั้งสิ้นรวม 668 กิโลเมตร (16,700 เส้น)

ซึ่งบริษัทสามารถจับจองที่ดินได้ตามสภาพจำนวน 840,000 ไร่ (135,000 เฮกตาร์) ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับโครงการที่บริษัทได้ขอไว้เดิม บริษัทยังมีคลองจะต้องขุดอีก 668 กิโลเมตร และสามารถจับจองที่ได้อีกราว 960,000 ไร่ (154,285 เฮกตาร์) แต่บริเวณดังกล่าวนี้บริษัทเองก็ไม่สนใจที่จะขุดตามโครงการเดิมอีกต่อไป เห็นได้จากการที่บริษัทได้ขอเปลี่ยนแปลงโครงการในระยะ 2 ปี ที่แล้วมาถึง 3 ครั้ง ซึ่งได้ให้เหตุผลว่าเนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นที่สูงเมื่อขุดคลองเข้าไปแล้วจะไม่มีน้ำ คลองที่ขุดจะได้ผลก็ต่อเมื่อทำเป็นคลองชลประทานอย่างแท้จริง มิใช่ทำในแผนที่บริษัทได้ทำมาแล้ว กล่าวคือจะต้องให้ผู้เชี่ยวชาญของรัฐบาลเป็นผู้จัดวางโครงการ

ประเด็นที่ว่าระบบคลองที่บริษัทได้สร้างขึ้นในโครงการรังสิตยังไม่เป็นประโยชน์ในด้านชลประทานได้ถูกยืนยันอีกครั้งหนึ่ง โดย เซอร์ ทอมัส วอร์ด (Sir Thomas Ward) วิศวกรชาวอังกฤษที่รัฐบาลจ้างเข้ามาวางโครงการชลประทานของรัฐบาลในปี พ.ศ.2456 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัฐบาลในครั้งนั้นได้ตกลงใจให้จัดสร้างโครงการชลประทานป่าสักได้ขึ้นเป็นโครงการแรก เพื่อที่จะปรับปรุงระบบคลองในโครงการรังสิต

แผนที่ 2.1 แสดงคลองระพีพัฒน์ คลองแยกคลองระพีพัฒน์สายใต้ และสายตะวันตก

ที่มา อูยา โคตรศรีเพชร, 2542 แนวทางการพัฒนาเมืองและพื้นที่เกษตรกรรมในบริเวณทุ่งรังสิต วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

3) ยุคสังคมนานา

การเปิดพื้นที่ใหม่ๆ โดยการขุดคลองในโครงการรังสิตได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในเขตนี้ นั่นคือ มีการอพยพของผู้คนจากถิ่นอื่นๆ เข้าไปตั้งรกรากทำมาหากินในดินแดนใหม่แห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การเข้าไปบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนา การอพยพของชาวนาเข้าสู่บริเวณพื้นที่ใหม่ๆ ที่ได้เปิดขึ้นโดยการขุดคลองมิได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อมีโครงการรังสิต แต่ได้เริ่มขึ้นก่อนหน้านั้นแล้ว โดยเฉพาะบริเวณทุ่งฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยานั้น การอพยพของผู้คนได้เริ่มขึ้นก่อนแล้วในบริเวณริมฝั่งคลองแสนแสบและคลองประเวศบุรีรมย์ จากนั้นจึงอพยพเข้าไปบริเวณตอนใต้ของคลองรังสิต

เฉพาะการตั้งถิ่นฐานในเขตโครงการรังสิต การอพยพของชาวนาได้เริ่มขึ้นหลังเขตคลองแสนแสบและคลองประเวศ กล่าวคือ เมื่อการตั้งถิ่นฐานในเขตดังกล่าวได้เต็มพื้นที่แล้ว คนก็เริ่ม อพยพเข้ามาในเขตรังสิตโดยเริ่มเข้ามาทางตอนใต้ก่อน แล้วค่อยๆ กระจายขึ้นไปทางตอนเหนือคือจะดำเนินไปพร้อมๆ กับที่คลองของบริษัทได้ขุดเข้าไป หรืออาจเป็นก่อนหน้านั้นบ้างเล็กน้อยในกรณีที่มีการเข้าไปจับจองดักหน้าคลอง การตั้งถิ่นฐานของผู้คนก่อนที่จะมีการขุดคลองนั้นพบว่ามีที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บ้างแล้ว แต่มีอยู่ค่อนข้างน้อย และกระจัดกระจาย กล่าวคือ บ้านที่สร้างขึ้นในเขตนี้จะต้องถมดินขึ้นเป็น โคกกลางทุ่งนา ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ลุ่มเต็มไปด้วยหนองบึงและการระบายน้ำไม่ดี แต่เมื่อมีการขุดคลองการตั้งบ้านเรือนจะทำได้ง่ายขึ้น คือ สร้างบ้านเรือนบริเวณริมฝั่งคลอง ซึ่งคนคลองสามารถจะกั้นน้ำเอาไว้ได้ แต่ส่วนใหญ่บ้านก็ยังกระจัดกระจายอยู่ห่างๆ กัน ในระยะแรกจึงปรากฏปัญหาชาวนาที่มักถูกโจรผู้ร้ายลอบทำร้าย และลักขโมยควายอยู่เสมอเนื่องจากอำนาจของรัฐยังไม่อาจเข้าไปควบคุมได้โดยทั่วถึง

ประเด็นแรงจูงใจให้ชาวนาอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตรังสิต ในขณะที่ดูเหมือนว่าการซื้อขายที่ดินที่รังสิตของชาวกรุงเทพฯ มีแรงดึงดูดจากการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจข้าว แรงจูงใจที่ทำให้ชาวนาอพยพอาจมีเหตุผลมาจากปัจจัยข้างต้นอยู่ด้วย แต่ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวนาอพยพเป็นจำนวนมากและรวดเร็ว น่าจะมาจากแรงผลักดันที่เกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจ แรงผลักดันจากการที่กรุงเทพฯ ขยายตัวและราคาที่ดินได้ถีบตัวสูงขึ้นทำให้ชาวนาจำนวนมากที่ทำนาและสวนผักผลไม้ในบริเวณของกรุงเทพฯ อาทิ ที่คลองเตย ถูกผลักดันให้ต้องออกไปหาที่ทำกินแห่งใหม่ที่บางชัน ซึ่งเป็นเขตที่อยู่ชานเมืองออกไป ขณะเดียวกันกับเขาก็อธิบายว่า การเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ.2415 ก็มีผลให้มีทาสบางส่วนที่มีสถานะเป็นเสรีชนได้ถูกผลักดันให้ต้องอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ด้วยเช่นกัน

กรณีของการอพยพเข้ามาในเขตรังสิตก็มีเหตุปัจจัยที่คล้ายคลึงกับกรณีของการอพยพเข้าสู่คลองแสนแสบ ดังจะสังเกตได้ว่า ส่วนหนึ่งของผู้อพยพเข้ามาในเขตรังสิตก็เป็นผู้อพยพออกมาจากคลองประเวศ สืบเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ เช่น การที่คลองตื้นเขิน ความเสียหายจากวัชพืชและศัตรูพืช

ความเสื่อมของดิน และแหล่งน้ำที่ถูกรบกวนจากการขุดคลองรังสิต ทำให้ ที่ดินบริเวณนี้เสื่อมโทรมลง ในขณะที่ ที่ดินในรังสิตเจริญมากขึ้น นอกจากผู้อพยพจากคลองประเวศแล้วยังมีผู้อพยพมาจากบริเวณใกล้เคียงเช่นปทุมธานี ในขณะที่บางตำบลริมคลองแสนแสบซึ่งเกิดภาวะผลผลิตตกต่ำก็ทำให้ผู้เช่ากว่าร้อยละ ๖๐ ต้องละทิ้งถิ่นมาที่รังสิต

อีกประการหนึ่งก็คือ ลักษณะทางชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายของกลุ่มผู้ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่รังสิต คือ มีทั้งที่เป็นมอญ จีน ญวน ลาว และแขกมลายู ในด้านประวัติศาสตร์กลุ่มคนเหล่านี้ คือ ผลพวงของการกวาดต้อนผู้คนจากประเทศเพื่อนบ้านในยามสงครามช่วงต้นรัตน โกสินทร์ ยกเว้นเฉพาะกลุ่มคนจีนที่ส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานจากจีนแผ่นดินใหญ่ รวมถึงจากประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ ด้วยเหตุผลอื่นทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมข้อสันนิษฐานเบื้องต้นประการหนึ่งสำหรับกรอพยพของกลุ่มชนเหล่านี้ก็คือ การคลี่คลายของระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ ได้ที่ผลให้กลุ่มชนเหล่านี้ที่เคยถูกกำหนดให้ตั้งถิ่นฐานทำมาหากินได้เฉพาะในกรุงเทพฯ หรือหัวเมืองรอบๆ อาทิ ชนมุรี นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ และต้องรับใช้ราชการที่เรียกว่า เกณฑ์แรงงาน ก็สามารถมีอิสระมากขึ้นที่จะอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานบุกเบิกในที่ทำกินใหม่ๆ แต่ทั้งนี้คงต้องยกเว้นกรณีของคนจีนที่ค่อนข้างมีอิสระอยู่แล้วเนื่องจากไม่ได้ถูกเกณฑ์แรงงาน

นอกจากเรื่องของระบบไพร่ ความคลี่คลายและการเลิกทาสไปทั้งหมดในเวลาต่อมาได้ก่อให้เกิดแรงงานอิสระเพิ่มขึ้น และเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งในการบุกเบิกพื้นที่รังสิต แม้ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้แรงงานทาสที่รังสิตจะไม่ปรากฏอย่างชัดเจนนัก แต่หลักฐานเท่าที่มีอยู่ก็พอจะชี้ให้เห็นแนวโน้มว่า ในที่ดินขนาดใหญ่โดยเฉพาะที่ถือครองโดยเจ้าของที่ดินชาวกรุงเทพฯ ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง ตลอดไปจนถึงพ่อค้า คหบดีนั้น แรงงานสำคัญที่ออกมาบุกเบิกทำนาโดยได้รับการสนับสนุนในด้านทุนจากเจ้าของที่ดินก็คือ แรงงานจอบพวกไพร่ และทาส

กล่าวโดยภาพรวมๆ เขตรังสิตเมื่อเปิดขึ้นนั้นได้เป็นที่รวมของผู้คนที่อพยพมาจากแหล่งต่างๆ ที่มีความหลากหลายเป็นการเข้ามาเพื่อเสี่ยงโชคในดินแดนใหม่ ความหลากหลายของผู้คนที่มาย่อมจะมีทั้งคนดีและไม่ดี คนที่มีอำนาจมีพวกพ้องและคนที่ไม่มีอำนาจ ในสภาพการณ์ดังกล่าวการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม การข่มขู่ขู่แก้มือที่ค้ำค้ำกว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นโดยง่าย การใช้ชีวิตของชาวนาในดินแดนใหม่นี้จึงมิใช่เรื่องของความสุขสบาย เพราะนอกจากจะต้องทำงานหนักในการบุกเบิกผืนดิน ก็ยังมีปัญหาเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความล้มเหลวในการบุกเบิกของชาวนาเป็นเรื่องที่ปรากฏให้เห็นด้วย นอกเหนือจากความสำเริง

ชุมชนใหม่และปัญหาทางด้านสังคม

การที่ทุ่งหลวงรังสิตได้เปิดขึ้นใหม่โดยเป็นที่รวมของผู้คนที่อพยพมาจากทั่วสารทิศ โดยที่สภาพของพื้นที่ดั้งเดิมเป็นทุ่งนา – ป่าเขาที่ยังรกร้างว่างเปล่า ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จึงเป็นชุมชนที่ปราศจากอำนาจการควบคุมดูแลที่จัดตั้งขึ้นทั้ง โดยชุมชนเองและรัฐ ในแง่ปัญหาที่ดูเหมือนว่าผู้อพยพจะต้องประสบนับตั้งแต่เริ่มต้นก็คือปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งด้วยว่าเนื่องจากชาวนาส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน แต่ต้องเช่ามาจากเจ้าของที่ดินทำเป็นปีๆ ไป ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้จึงเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราวมากกว่าเป็นการถาวร และชาวนามักจะย้ายที่ทำงานอยู่ตลอดเวลา เห็นได้ชัดในปีที่การทำนาไม่ได้ผล ลักษณะเช่นนี้ยังคงปรากฏอยู่ต่อมาอีกนาน เมื่อนายซิมเมอร์แมน เข้ามาสำรวจสภาพเศรษฐกิจของไทยในปี พ.ศ.2473 ก็ได้กล่าวถึงสภาพชุมชนในเขตรังสิตไว้ในทำนองเดียวกันว่า เนื่องจากเป็นเขตที่มีการเช่าที่นาสูง ทำให้ชาวนายย้ายที่อยู่เสมอ ทำให้เขตนี้ไม่มีลักษณะของการพัฒนาขึ้นเป็นหมู่บ้านอย่างแท้จริงเหมือนเขตอื่นๆ ส่วนใหญ่คนที่มาสร้างบ้านเรือนแบบชั่วคราว เป็นบ้านเพียงหลังเดียวโดดๆ ตาม ฝั่งคลอง ไม่มีคอกสำหรับวัวควาย ไม่มีสวนพืชผักอื่นๆ และจะปลูกข้าวเพื่อขายเพียงอย่างเดียว แล้วซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่างที่ตนต้องการ

ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่โดยปราศจากอำนาจการควบคุมดูแลของตนเอง ในขณะที่รัฐเองก็ยังยื่นมือเข้าไปไม่ถึงสิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่จำเป็นต้องแสวงหาความคุ้มครองจากผู้มีอำนาจหรืออิทธิพลเพื่อมาช่วยปกป้องตนเองและครอบครัวให้พ้นจากอันตราย ในแง่ที่เราจะเห็นว่าโครงสร้างความสัมพันธ์แบบผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ที่เป็นพื้นฐานของสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิม ยังคงปรากฏให้เห็นชัด สำหรับชาวนาที่อาศัยเช่าที่นาจากเจ้าของที่ดินรายใหญ่ โดยเฉพาะที่เป็นเจ้านายและขุนนาง ชาวนาได้อาศัยความคุ้มครองจากเจ้านายในลักษณะที่เป็นการสืบทอดความสัมพันธ์แบบนาย-ไพร่ เครือข่ายของความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ก็คือการที่เจ้าของที่ดินจะแต่งตั้งคนที่ไว้ใจให้มาเป็น นายกองนา ในเขตนาเช่า โดยให้ทำหน้าที่คุ้มครองดูแลผู้เช่านอกเหนือจากการเป็นผู้เก็บรวบรวมค่าเช่าให้แก่เจ้าของนา ตัวอย่างเช่นที่นาของพระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหมื่นทิวารวงศ์ประวดี ที่คลอง 10 ลูกชายของเจ้ากรมของท่าน ซึ่งเป็นพวกสกุล สุขสถิตย์ ได้ทำหน้าที่เป็นนายกองนา และท่านผู้นี้ต่อมาก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกำนันในการปกครองระดับท้องถิ่นและจัดได้ว่าเป็นผู้มีอิทธิพลกว้างขวางในเขตนั่น พบว่าได้มีนายกองนาของเจ้าของที่ดินอีกหลายคนที่ได้มีบทบาทต่อมาในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นด้วย

สำหรับกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม เช่น จีน ลาว ญวน และแขกมลายู มีข้อที่น่าสังเกตด้วยว่าคนกลุ่มนี้มักจะเป็นคนที่เข้าอยู่ในบังคับ (Subject) ของต่างชาติ เช่นเป็นคนในบังคับของอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา ฯลฯ กรณีนี้เข้าใจได้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการที่ไทยได้ทำสนธิสัญญาไมตรีและการค้ากับประเทศมหาอำนาจตะวันตก โดยที่ยอมให้ประเทศเหล่านั้นได้รับสิทธิสภาพ

นอกจากนี้ยังมีผลให้กลุ่มชนบางกลุ่มสมัครใจขอเข้าเป็นคนในบังคับประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ เพื่อที่จะ
ได้รับความช่วยเหลือและความคุ้มครอง ที่สำคัญก็คือสิทธิในเวลาขึ้นศาลไทย แต่ขึ้นกับศาลกงสุล

นอกจากนั้นก็ยังมีกรณีราษฎรที่ซื้อที่ดินจากบริษัทจะอ้างสิทธิในฐานะซื้อที่ดินที่ถูกต้องซึ่งบริษัท
จะต้องให้ความคุ้มครอง การแสวงหาความคุ้มครองของผู้ที่อพยพเข้าอยู่ใหม่ แม้ว่าจะสามารถประกันความ
ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินให้แก่ผู้อพยพในระดับหนึ่ง แต่ระบบดังกล่าวก็ยังไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิด
กฎระเบียบและความเป็นธรรมขึ้นในชุมชน เห็นได้จากสภาพการณ์ที่เป็นปัญหาใหญ่ ๆ 2 ประการด้วยกัน
คือปัญหาการทะเลาะวิวาทแย่งชิงที่นาและปัญหาโจรผู้ร้าย ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในเขต
รังสิตยุคแรก

นอกเหนือจากปัญหาวิวาทแย่งชิงที่ดิน ปัญหาอีกด้านหนึ่งที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่าง
แพร่หลายในเขตรังสิต เช่นเดียวกับที่เกิดในเขตบุกเบิกใหม่อื่นๆ ก็คือปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายและอาชญากรรม
จากการที่ผู้คนหลั่งไหลมาจากทั่วสารทิศ โดยที่ยังไม่มีการจัดการด้านกฎหมาย นอกเหนือจากคดีโจรผู้ร้าย
เข้าปล้นครั้งใหญ่ก็เกิดขึ้นหลายครั้งในเขตรังสิต

การจัดสรรที่ดินของบริษัทและพัฒนาการของระบบเจ้าที่ดิน

จากสัญญาพระบรมราชานุญาต ข้อ 4 ที่ระบุว่า คลองใดที่บริษัทได้รับอนุญาตให้ขุดใหม่และได้ออก
ทุนของบริษัทในการขุดใหม่และได้ออกทุนของบริษัทในการขุดเองให้บริษัทมีสิทธิจับจองที่ดินสองฝั่ง
คลองที่ขุดฝั่งละ 40 เส้น (1.8 กม.) นับตั้งแต่วันที่ได้ขุดคลองนั้น มีความหมายว่า หากบริษัทได้รับอนุญาตให้
ขุดคลองได้ปริมาณมากเท่าไรก็มีสิทธิที่จะจับจองที่ดินได้มากเพียงนั้น และในทางปฏิบัติ การที่เจ้าพระยาสุร
ศักดิ์มนตรีได้รับอนุญาตให้บริษัทขุดคลองได้ในโครงการรังสิตจำนวน 43 คลองนั้น ก็ส่งผลให้บริษัทมี
คลองในสัมปทาน ที่จะขุดได้จำนวนถึง 46,100 เส้น หรือ 1,844 กิโลเมตร ตั้งแต่ปี พ.ศ.2436

อย่างก็ตาม พบว่าเนื่องจากบริษัทมีทุนในระยะเริ่มต้นที่ค่อนข้างจำกัด มีปัญหาการเจรจากับรัฐบาล
ที่ค่อนข้างยืดเยื้อ รวมไปถึงการมีปัญหาวิวาทกับเอกชนรายอื่นๆ ได้ส่งผลให้การขุดคลองในระยะต้นๆ มี
ปริมาณที่น้อยและมีผลให้บริษัทเกือบเอาตัวไม่รอด แต่ในระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ.2440 เป็นต้นมา เมื่อปัญหา
ต่างๆ ได้เริ่มคลี่คลาย ประกอบกับที่เกิดความนิยมในการซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรของคนกรุงเทพฯ เกิดขึ้นอย่าง
กว้างขวางมีผลให้กิจการขุดคลองของบริษัทขยายตัวเกิดการขุดคลองในปริมาณที่มาก และบริษัทสามารถนำ
ที่ดินริมฝั่งคลองต่างๆ มาจัดสรรเพื่อขายอย่างเป็นล่ำเป็นสัน เห็นได้จากรายงานการขุดคลองของบริษัท

ตารางที่ 2.1 การขุดคลองของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม พ.ศ.2440 – 2447

พ.ศ	(1) ปริมาณคลองที่ขุด (เส้น)	(2) เนื้อที่ฯ ได้รับ (ไร่)	(3) ค่าใช้จ่ายในการขุด (บาท)	(4) รายได้จากการขายที่ดิน (บาท)
2440	957	62,250	306,240	130,500-326,250
2441	1,268	78,700	405,760	157,400-393,500
2442	1,094	65,670	350,080	262,680-1,050,720
2443	964	62,620	308,480	250,480-1,001,920
2444	3,309	200,000	1,058,880	5,000,000
2445	3,317	203,300	1,061,440	5,082,500
2447	3,916*	293,813	1,253,120	7,345,325
รวม	14,825	966,353	4,744,000	18,228,885-20,200,215

* ตัวเลขเฉพาะปีนี้ค่อนข้างสูงเพราะได้รวมเอาปริมาณคลองที่ขุดในโครงการนครนายกเข้าไว้ด้วย

ที่มา: (1) และ (2) ได้จากหอดจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 กษ.9.4/4, 7, 9, 10, 13 รายงานการขุดคลองของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม พ.ศ.2440-2447

(3) ได้จากการคำนวณค่าขุดคลองต่อเส้น โดยใช้อัตราที่บริษัทระบุไว้ในปี พ.ศ.2447 ว่าการขุดคลองในโครงการรังสิตที่ผ่านมา คลองขนาด 5 – 6 วา ซึ่งเป็นคลองขนาดกลาง ประมาณค่าขุดคลองเป็นเงินเส้นละ 320 บาท ซึ่งเป็นตัวเลขที่กระทรวงเกษตรเองก็ยอมรับ (หจข. ร.5 กษ. 9.4/13) อย่างไรก็ตามตัวเลขที่เกี่ยวกับค่าขุดคลองของบริษัท ก็มีตัวเลขจากแหล่งอื่นที่แตกต่างไปอยู่บ้าง เช่น คำชี้แจงของนาย แอล อี เบนเนต (L.E Bennett) ซึ่งขออนุญาตรัฐบาลขุดซ่อมคลองภาษีเจริญระบุนุ บริษัทขุดคลอง 6 วา ประมาณเส้นละ 400 บาท (หจข. ร.5 กษ.กรมคลอง เล่ม2/18) แต่ผู้เขียนมิได้ใช้ตัวเลขนี้ เนื่องจากเห็นว่าเป็นตัวเลขที่ค่อนข้างสูงเกินไป

(4) คำนวณตามราคาที่ดินที่บริษัทขาย ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามที่ตั้ง และขนาดของคลองที่ขุด (หจข. ร.5 กษ. หนังสือเก่า เล่มที่ 91/3967 และ กษ. 9.4/7,8 โดยใช้อัตราเฉลี่ยของราคาที่ดินดังนี้

พ.ศ.2440 – 2441	ราคาไร่ละ 2 – 5 บาท
พ.ศ.2442 – 2443	ราคาไร่ละ 4 – 16 บาท
พ.ศ.2444 – 2447	ราคาไร่ละ 25 บาท

เนื่องจากสัญญาพระบรมราชานุญาตได้ให้สิทธิบริษัท จับจอง และชายที่ดินริมฝั่งคลองได้ นับตั้งแต่วันที่ลงมือขุดคลอง ธุรกิจที่สำคัญของบริษัทในอีกด้านหนึ่งได้แก่การจัดสรรที่ดินเพื่อขาย ในทางปฏิบัติ ธุรกิจการจัดสรรที่ดินของบริษัทได้เริ่มต้นขึ้นแล้วก่อนที่จะมีการขุดคลอง วิธีที่บริษัททำก็คือ การประกาศชี้ชวนให้ผู้ซื้อมาจองซื้อที่ดินตามแผนที่ของบริษัทโดยจ่ายเงินล่วงหน้า เรียกว่า “ช่วยเสียค่าขุดคลองกรอกที่ดิน” โดยบริษัทออกหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินของบริษัทให้เรียกว่า “ใบกรอก (ตรอก) หรือ ตัวกรอก” เพื่อใช้เป็นหนังสือสำคัญแสดงสิทธิของผู้ซื้อ วิธีเรียกเก็บเงิน “ช่วยเสียค่าขุดคลอง” นี้อันที่จริงได้เริ่มมีขึ้นก่อนหน้านี้อแล้ว เห็นได้จากกรณีการขายที่ดินฝั่งคลองประเวศบุรีรมย์ที่รัฐบาลเป็นผู้ขุดในปีพ.ศ.2421 นั้น ก็โปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรลงชื่อเสียค่าขุดคลอง เพียงแต่ในกรณีของโครงการรังสิตนั้นผู้ซื้อต้องจ่ายเงินให้แก่บริษัทเอกชนซึ่งเป็นผู้รับสัมปทานขุดคลอง โดยที่รัฐบาลจะเป็นผู้จัดการออกโฉนดสำหรับที่ดินให้ในภายหลัง

การจัดสรรที่ดินของบริษัทได้เริ่มทำอย่างเป็นระบบธุรกิจจริงๆ ในราวปี พ.ศ.2440 ภายหลังจากที่บริษัทได้รับอนุญาตจากรัฐบาลในสมัยที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการให้บริษัทสามารถขุดคลองได้ในปริมาณที่มากดังได้กล่าวแล้ว ขณะที่รัฐบาลก็เริ่มเข้าไปจัดการคลี่คลายปัญหาการวิวาทแย่งชิงที่ดินและจัดการออกโฉนดตราจองให้กับบริษัท มาตรการต่างๆ ของบริษัทและรัฐบาล เพื่อช่วยสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ซื้อ ทำให้กิจการจัดสรรที่ดินของบริษัทประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะความสำเร็จในแง่ของการขายที่ดินแปลงใหญ่ๆ ให้แก่ผู้ซื้อที่ดินซึ่งเป็นชาวกรุงเทพฯ อันเป็นที่มาของการเกิดเจ้าของที่ดินนอกเขตเช่า (absentee landlord) ในเขตโครงการรังสิต ซึ่งเป็นลักษณะที่ชัดเจนของเขตนี้ที่แตกต่างจากเขตอื่นๆ ในที่ราบภาคกลางจากการศึกษาข้อมูลตัวเลขจำนวนที่ดินที่มีการตกลงซื้อขายและถือครองในระหว่างปี พ.ศ.2435 – 2444 ระหว่างบริษัทกับผู้ซื้อ ในจำนวนเจ้าของที่ดินที่รวบรวมได้ 694 ราย มีที่ดินรวมกันจำนวน 235,822 ไร่ ในจำนวนนี้ร้อยละ 5 ของผู้ที่มีที่ดินจำนวนมากที่สุดมีที่ดินรวมกัน 113,539 ไร่ หรือเท่ากับร้อยละ 48.10 ของเนื้อที่ทั้งหมด เมื่อพิจารณาจากรายชื่อของบุคคลกลุ่มนี้ก็พบว่า เป็นกลุ่มของผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มของพระราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ และพ่อค้า คหบดี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนที่อยู่ในกรุงเทพฯ มูลเหตุสำคัญของการซื้อที่ดินของคนกลุ่มนี้เนื่องมาจากแรงจูงใจทางด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการขายตัวอย่างกว้างขวางของการผลิตและการค้าข้าวในช่วงทศวรรษ 2423 – 2443 ก่อให้เกิดการตื่นตัวลงทุนในที่ดิน มีการเก็งกำไรในธุรกิจการค้าที่ดินและมีการสะสมที่ดินไว้เพื่อให้เช่าอย่างแพร่หลาย สะท้อนให้เห็นชัดจากพระดำริของพระเจ้านั่งอयाเธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งทรงเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่รายหนึ่งของรังสิตได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เพื่อทรงขอขุดคลองนาทำนองเดียวกับบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ในบริเวณทุ่งฝั่งตะวันตก ตั้งแต่ตำบลละโน แควงเมืองนนทบุรีไปออกแม่น้ำสุพรรณ

เฉพาะกรณีที่เจ้านายซื้อที่ดินจากบริษัทเอกชนถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ในทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม โดยแท้ที่จริงแล้ว ที่ดินได้เริ่มมีค่าในทางเศรษฐกิจแทนที่แรงงาน และระบบการให้เช่าได้เริ่มขึ้นแล้วตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่การลงทุนบุคคลองเพื่อพัฒนาที่ดินในรัชสมัยดังกล่าว ดังเช่นการขุดคลองมหาสวัสดิ์เป็นการลงทุนโดยหลวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินสองฝั่งคลองดังกล่าวเพื่อให้ทุนในการเลี้ยงชีพพระเจ้าลูกเธอพระองค์ต่างๆ โดยให้ป่าไพร่ไปตั้งทำนาหรือให้ผู้อื่นเช่า แต่เมื่อมาถึงสมัยรัชการที่ 5 กรณีการขุดคลองในโครงการรังสิตเป็นการลงทุนโดยบริษัทเอกชน ได้มีผลเป็นครั้งแรกที่ทำให้เจ้านายต้องซื้อที่ดินไว้เป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ จากหลักฐานพบว่ามิเจ้านายในรุ่นที่เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ จนถึงพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 5 เป็นกลุ่มลูกค้ำสำคัญที่ได้ติดต่อซื้อที่ดินจากบริษัท

4) ยุคสถาปนาเมืองข้าว

ทุ่งหลวงรังสิตได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเมืองธัญบุรี ในปี พ.ศ. 2445 จากเดิมที่เคยเป็นเขตแดนขึ้นกับเมืองปทุมธานี มณฑลกรุงเทพ เมืองธัญบุรีประกอบด้วย อำเภอ 4 อำเภอ คือ อำเภอธัญบุรี อำเภอลำลูกกา อำเภอคลองหลวง อำเภอหนองเสือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จเปิดเมืองธัญบุรีด้วยพระองค์เอง เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2445 ปรากฏในหลักฐานเอกสารทางราชการ ดังนี้

“...ครั้นถึงวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2445 เวลาเช้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องแบบทหารเต็มยศ พร้อมด้วยพระบรมโอรสาธิราช (คือรัชกาลที่ 6) และพระบรมวงศานุวงศ์ เสด็จโดยรถพระที่นั่ง โดยมีรถไฟใช้ฝักรถพระที่นั่ง ออกจากสถานีรถไฟสามเสนประมาณ โมงเศษ ถึงสถานีรถไฟคลองรังสิตเวลาเช้า 2 โมงเศษ ที่นั้นมีพ่อค้าประชาชนทั้งเมืองปทุมธานีและเมืองธัญบุรี มารับเสด็จกันมากมาย พ.ท.พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ได้อัญเชิญดอกไม้รูปเทียนและเครื่องสักการบูชา ทูลเกล้าถวายเชิญเสด็จเข้าสู่เมืองธัญบุรี โดยเรือพระที่นั่ง ชื่อ “สมจิตรห้วง” โดยมีเรือกลไฟลากจูงเรือพระที่นั่งถึงเมืองธัญบุรีเวลาประมาณ 4 โมงเศษ ระยะทาง 368 เส้น เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าหน้าเมืองแล้ว ณ ที่นั้น ได้มีข้าราชการในมณฑลกรุงเทพฯ และหัวเมือง ตลอดจนพ่อค้า ประชาชนมารอรับเสด็จอย่างคับคั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเรือพระที่นั่ง พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์พระราชดำเนินไปประทับ ณ ที่ว่าราชการเมืองประทับ ณ ห้องเจริญพระพุทธรมณดี มีพระราชดำรัสกับพระเถระผู้ใหญ่ คือ พระศาสนโสภณ ครู่หนึ่งแล้วทรงจุดรูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยและทรงศีล เวลาประมาณ 4 โมงเศษได้พระฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับที่พระราชบัลลังก์ พ.ท.พระฤทธิจักรกำจรกราบทูลถวายชัยมงคลในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองเสร็จแล้ว นำคำถวายชัยมงคลพร้อมด้วยประวัติเมืองบรรจุที่หีบทองคำลงยาราชาวดี ที่บรรดาข้าราชการได้พร้อมใจกันทำขึ้นทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มีพระราชดำริสตอบเสร็จแล้วเสด็จออกที่วาระการเมือง ทรงชักเชือกเปิดแพรคลุมป้ายชื่อเมืองพระสงฆ์
สวดชัยมงคลคาถา ทหารกองเกียรติยศบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ประโคมแตรสังข์มโหรีชัยพัฒนาพาทย์
และได้ชักธงประจำเมืองขึ้นสู่ยอดเสา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวออกให้ราชการ พ่อค้า ประชาชน เฝ้าชม
พระบารมี พ.ท.พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมือง พร้อมด้วยกรรมการในเมืองนี้ ได้ทูลเกล้าถวายนามพ่อค้า
และราษฎรที่ถวายข้าว ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานสัญญาบัตรและ
เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญแก่ข้าราชการ และกำนัน เสร็จแล้วเสด็จทอดพระเนตรห้องต่างๆ ของศาลา
ว่าราชการเมือง และสถานที่ราชการต่างๆ เช่น โรงพักพลตระเวน (สถานีตำรวจ) ศาล และโรงพิพิธภัณฑฯซึ่ง
ประดับประดาด้วยต้นข้าวและเครื่องจับปลาชนิดต่างๆ เสร็จแล้วเสด็จขึ้นประทับที่บ้านผู้ว่าราชการเมืองชั้น
บน ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงออกเป็นเครื่องทรงธรรมดา และเสวยพระกระยาหารกลางวัน พร้อมด้วยพระบรม
วงศานุวงศ์ ส่วนข้าราชการเลี้ยงกันบริเวณรอบๆ บ้านพักผู้ว่าราชการเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทอดพระเนตรการแข่งม้าฯ เวลาบ่าย 3 โมงเศษ เสด็จออกพระราชทานแจกเสมาแก่เด็ก และประชาชนที่
เฝ้าคอย เสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับประทับเรือพระที่นั่งที่สะพานวัดมุลจินดาราม หยุดเรือพระที่นั่งที่
สะพานหน้าวัดมุลจินดารามเสด็จพระราชดำเนินประทับในพระอุโบสถ พระปฏิบัติราชประสงค์อ่านคำ
กราบบังคมทูล ที่ได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงพระราชทานวิสุงคามสีมา เสร็จแล้วทรงปิดทอง
ศิลานิมิตต์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปฏิบัติศาสนกิจที่วัดมุลจินดารามเสร็จสิ้นแล้ว ก็เสด็จประทับเรือ
พระที่นั่งถึงสถานีคลองรังสิตเวลาเย็น 6 โมงเศษ แล้วเสด็จขึ้นประทับรถพระที่นั่งถึงสถานีสามเสนเวลา 1
ทุ่มเศษ แล้วประทับรถม้าพระที่นั่งถึงพระราชวังสวนดุสิต”

เมืองข้าว

แม้การปลูกข้าวจะได้เฟื่องฟูพร้อมๆ กันกับการบุกเบิกที่ดินในเมืองธัญบุรี แต่ยุคของการพัฒนา
เกษตรกรรม โดยเฉพาะในการผลิตข้าวได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจัง เมื่อเขตรังสิตได้เป็นเขตแรกที่รัฐบาลตกลงใจ
เข้าไปพัฒนาระบบชลประทานตามโครงการป่าสักได้ และโครงการนี้ได้มีผลอย่างจริงจังในทศวรรษ 2470
เมื่อการปลูกข้าวในเขตนี้อยู่ภายใต้การควบคุมโดยระบบชลประทาน มีผลทำให้สามารถผลิตข้าวได้ใน
ปริมาณที่สม่ำเสมอ และแน่นอน รวมถึงสามารถขยายพื้นที่การผลิตข้าวให้กว้างขวางยิ่งขึ้นในทศวรรษ
ถัดมา

ในอดีตก่อนที่จะมีการขุดคลอง การทำนาในเขตนี้นี้เป็นการทำนาค้ำซึ่งสามารถทำได้เฉพาะในบริเวณ
ที่ดอนที่น้ำยังไม่ท่วมขังนานเกินไป แต่เมื่อมีการขุดคลองในโครงการรังสิตแล้วการทำนาในเขตนี้นี้ได้เปลี่ยน
มาทำนาหว่านแทน

เมื่อมีการขุดคลองในโครงการรังสิต พบว่าชาวนาได้หันมาทำนาหว่าน แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงในแง่เทคนิค คือมีการนำเอาพันธุ์ข้าวนาสวน(สำหรับทำนาดำ)มาใช้ จุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ข้าวที่มีคุณภาพดี เช่นเดียวกับการทำนาดำ ขณะเดียวกันวิธีทำนาหว่านในเขตรังสิตมีความแตกต่างกันถึง 4 วิธี โดยขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ดิน และน้ำ วิธีแรกเป็นการหว่านตั้งแต่พื้นดินแห้งด้วยเมล็ดข้าวธรรมดา แต่ที่ดินชุ่มน้ำใช้ข้าวที่แช่จนงอกเป็นต่มแล้วหว่าน ถ้ามีน้ำสูง 6-8 นิ้วต้องใช้วิธีปักดำโดยนำข้าวมาจากแปลงที่ได้เพาะไว้ก่อน หรือจากในสวนที่ได้หว่านไว้แล้ว ในบางครั้งปรากฏว่าน้ำหลากมากถึง 1 ฟุตหรือกว่านั้น และต้นข้าวไม่สูงพอที่จำดำ ชาวนาต้องเตรียมหว่าน โคนการทำคันหญ้าขึ้นรอบๆ เพื่อกันปลาทอมที่เข้ามากินเมล็ดข้าวที่กำลังงอก ขณะเดียวกันให้มีบังลมทำให้ต้นกล้าหัก หรือถอนโคน ก่อนหว่านข้าวต้องไถดินให้น้ำชุ่มเป็นโคลน แล้วหว่านข้าวลงบนผิวน้ำใช้ไม้ตี ให้จม ในหนึ่งคืนโคลนจะหุ้มเมล็ดข้าว และน้ำใส และในระยะ 2-3 วันข้าวอ่อนปรากฏขึ้น

ในการทำนาหว่าน พื้นดินเปิดโล่งไม่มีคันนา จึงไม่ต้องลงทุนมาก ขณะเดียวกันนาหว่านใช้แรงงานน้อย และทำได้ในเนื้อที่ปริมาณมาก มีความเหมาะสมกับความต้องการของชาวนาในเขตรังสิต ซึ่งมีการลงทุน และแรงงานน้อย แต่มีเนื้อที่ดินมาก แต่ข้อเสียมีอยู่มาก กล่าวคือ การใช้เมล็ดพันธุ์ทำนา เพราะบางครั้งหว่านไปน้ำเกิดมากท่วมข้าวเสียหาย ต้องหว่านซ้ำ และปรากฏว่า ข้าวมีคุณภาพไม่ดี มีหักป่นมากเนื่องจากข้าวจมน้ำบ้าง เกี้ยวไม่ทันบ้าง ขณะเดียวกัน พบว่า การที่ใช้ข้าวหลายพันธุ์บนพื้นที่ต่างกัน ทำให้มีการปนข้าว และข้าวราคาตกเป็นลักษณะเดียวกับนาแถบคลองประเวศ และแสนแสบ

จากจุดเริ่มต้นของการบุกเบิกผืนแผ่นดินทุ่งหลวงรังสิต การพัฒนาการปลูกข้าวในเขตนี้ได้ดำเนินสืบเนื่องมาเป็นเวลาก่อนข้างยาวนาน ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีรวมกันประมาณ 400,000 ไร่ ระหว่างปี พ.ศ. 2444-2457 และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตในเนื้อที่ตั้งแต่ 190,000 ไร่ ไปจนถึง 337,790 ไร่

ตารางที่ 2.2 แสดงจำนวนเนื้อที่นาสามารถเก็บเกี่ยวได้ในเขตเมืองธัญบุรี พ.ศ. 2444-2457

พ.ศ.	เนื้อที่ ที่เก็บเกี่ยวได้(ไร่)
2444	190,000
2449	334,157
2451	260,096
2452	305,450
2453	208,800
2454	233,440
2455	302,440
2456	305,630
2457	337,790

ที่มา: พ.ศ. 2444 จากจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสาร ร.5/1 น.3.2 ก/2 บัญชีเงินประเภทที่มีเงินค้ำคงเรียกเมืองธัญบุรี, มกราคม 2455, พ.ศ. 2449 จากเอกสาร ร.5/ น.32 ก/63 มีบอกเรื่องชลดอัตราค่านาด้วยทำนายน้อย ต้นข้าวมีวัน ราษฎรทำนาไม่ได้บริบูรณ์: พ.ศ.2451 จากเอกสาร ร.5 กษ. กรมหลวงแผนกข้าหลวงเกษตรเล่ม 1/25 ข้าหลวงเกษตรกรุงเทพ ขึ้นรายงานประจำปี พ.ศ. 2452: และพ.ศ. 2452-2457 ได้เอกสาร ร.7 กษ. 9/9 เอกสารเรื่องเดิม Statement No.9 Area Harvested and Estimated Weight of Grain Dhanyaburi

อย่างไรก็ตาม การทำนาในช่วงเวลาดังกล่าว เกิดในช่วงวิกฤตที่ชาวนาอพยพที่ชาวนาอพยพออกอยู่หลายครั้ง อาทิช่วงปี พ.ศ. 2449 ซึ่งเป็นปีที่น้ำน้อยผลผลิตข้าวตกต่ำ ผลิตได้ไม่พอขาย และชาวนาร้องเรียนขอกู้เงินรัฐบาลไปเพาะปลูก และมีการอพยพของชาวนาบางส่วน และในปีพ.ศ. 2457 อันเป็นปีที่สัมปทานขุดคลองรังสิตได้สิ้นสุดลง และคลองถูกโอนมาเป็นของรัฐบาลในสภาพที่ทรุดโทรม ได้มีผลกระทบสำคัญต่อการผลิตข้าวในเขตนี้ โดยมีหลักฐานระบุว่าในพื้นที่เพาะปลูกได้ 400,000 ไร่ ได้ใช้เพาะปลูกจริงเพียง 40% เท่านั้น เป็นอีกช่วงเวลาที่ชาวนาอพยพออกจากเขตรังสิตอย่างกว้างขวาง ความเสื่อมโทรมของคลองรังสิตนอกจากไม่สามารถใช้น้ำในการเพาะปลูก แต่ได้รวมไปถึงการที่ไม่อาจใช้เป็นเส้นทางลำเลียงข้าวออกไปขายได้นำมาสู่การที่รัฐบาลต้องพิจารณาปรับปรุงระบบชลประทานในเขตนี้อย่างจริงจัง

ชาวนารังสิตกับปัญหาการเช่าที่ดิน

ผลพวงที่สำคัญจากที่รัฐบาลได้ให้สัมปทานรังสิตแก่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม คือการที่ ที่ดินส่วนใหญ่ของรังสิตได้ตกอยู่ในครอบครองของเจ้าของที่ดินชาวกรุงเทพฯ ในลักษณะของการเป็นเจ้าของที่ดินนอกเขตเช่า (Absentee Landlord) เจ้าของที่ดินจะมีนายกองนาที่อาศัยอยู่ในท้องที่รังสิตเป็นผู้เก็บค่าเช่า แต่โดยทั่ว ๆ ไปความสัมพันธ์ระหว่างนายกองนากับชาวนา รวมถึงระหว่างเจ้าของที่ดินกับชาวนาในเรื่อง

ของการเช่ามักไม่ราบรื่นนัก ขณะเดียวกันการที่รังสิตเป็นเขตที่มีอัตราการเช่าที่ดินสูงคือ 70-80 % ก็ยังมีอิทธิพลที่สำคัญต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวนาในเขตรังสิต

ในทางสังคม ลักษณะที่เป็นนาเช่าทำให้เขตรังสิต ไม่มีการพัฒนาขึ้นเป็นหมู่บ้านที่ชัดเจน ในการสำรวจสภาพเศรษฐกิจชนบทระบุว่าเนื่องจากรังสิตมีพื้นที่กว้างขวางมาก ชาวนามักจะทำการเพาะปลูกโดยการเช่าพื้นที่นาเป็นจำนวนค่อนข้างมากคือ มากกว่า 100 ไร่ แต่มักไม่มีการทำนุบำรุงหมู่บ้านที่ตนเองอาศัย ชาวนาตั้งบ้านเรือนตามริมฝั่ง คลองรังสิต เป็นเรือนย่อม ๆ ด้วยไม้ที่ไม่คงทน ซึ่งแตกต่างจากชาวนาในจังหวัดอื่น ๆ ครอบคลุมหนึ่ง ๆ มีโรงเรือนเพียงหลังเดียว นอกจากที่ดินที่สร้างโรงเรือนอาศัย ก็ไม่มีที่ดินสำหรับใช้ในการ เพาะปลูกพืชอื่น ๆ เหมือนบางภาคของประเทศ ขณะที่สัญญาเช่าก็เป็นสัญญาเช่าเพียงปีเดียว โดยที่เจ้าของที่ดินไม่เคยทำความตกลงกับผู้เช่าที่จะบำรุงที่ดินให้ดีขึ้น ด้วยวิธีนี้ทำให้ผู้เช่ามักย้ายถิ่นที่ทำกินอยู่เสมอ และไม่มีหนทางที่จะบำรุงหรือตั้งหมู่บ้านขึ้น

ในส่วนของชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนา เนื่องจากไม่มีที่ปลูกและที่สำหรับตั้งหมู่บ้าน จึงไม่มีการปลูกผัก และพืชอื่น ๆ ที่ใช้เป็นอาหาร อาหารและเครื่องนุ่งห่มต้องซื้อจากตลาดทั้งสิ้น อาหารที่ชาวนารับประทานจึงไม่สู้สมบูรณ์นัก จากการสำรวจเรื่องอาหารพบว่าชาวนาในแถบนี้ยังขาดอาหารที่เป็นประโยชน์แก่ร่างกายอยู่มาก

ปัญหาของชาวนาในเขตรังสิตดูเหมือนจะเป็นกรณีตัวอย่างที่ถูกนำมาขึ้นสู่การพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญและเจ้าหน้าที่รัฐบาลหลายครั้ง โดยระบุว่าการแก้ปัญหาในบริเวณนี้ไม่สามารถนำเอาวิธีสหกรณ์มาใช้ เนื่องจากชาวนายังขาดลักษณะอันดีบางอย่างที่จะตั้งเป็นสหกรณ์ และยังไม่มีความพร้อมเพียงพอ เขาเสนอให้รัฐบาลวินิจฉัยปัญหาเขตรังสิตดังนี้

1. ให้กำหนดพื้นที่นาซึ่งครอบครัวหนึ่งทำการเพาะปลูกน้อยกว่าที่ทำอยู่ แต่ต้องบำรุงให้ดีขึ้น
2. ราษฎรควรจะมีบ้านของตนเอง และควรอยู่เป็นหลักแหล่ง
3. ควรให้มีสัญญาเช่าที่มีเวลานาน ถ้าผู้เช่าบำรุงพื้นที่และสร้างสิ่งใดที่เกี่ยวกับการบำรุงที่ดิน เจ้าของที่ควรคิดเงินให้แก่ผู้เช่าบ้าง
4. ชาวนาบริเวณนี้ควรมีที่ดินของตนเอง ตั้งแต่ 30-50 ไร่
5. ควรมีการอบรมชาวนาให้รู้จักรับผิดชอบเพื่อประโยชน์แห่งทรัพย์สินของตน

การริเริ่มที่จะแก้ปัญหาอันเนื่องมาแต่การเช่าที่ดินโดยรัฐบาลได้ปรากฏอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในปี พ.ศ.2482 เมื่อคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติจัดซื้อที่นาของเอกชนในเขตรังสิต เพื่อมาดำเนินการในรูปแบบสหกรณ์เช่าซื้อที่ดิน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลมองเห็นว่าสภาพที่ดิน ไร่นาตามชนบทมีบุคคลบางพวกถือกรรมสิทธิ์ครอบครองไว้คนละมากๆ โดยมีได้บำรุงรักษา หากเงินปล่อยให้ที่ดินเหล่านี้ก็จะเสื่อมโทรมยิ่งขึ้น สมควรที่รัฐบาลจะต้องช่วยเหลือ จึงได้มอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยร่วมมือกับกระทรวงเกษตรไปดำเนินการ ทั้งนี้ในขั้นแรกมุ่งหมายให้พิจารณาแก้ไขเฉพาะที่ดินทุ่งรังสิตก่อน

สำหรับบริเวณที่ดินที่ได้รับอนุมัติให้จัดซื้อได้แก่ที่ดินบริเวณคลอง 2 อำเภอคลองหลวงราคาปานกลางประมาณไร่ละ 12 บาท เป็นเนื้อที่ประมาณ 28,000 ไร่ รวมเป็นเงิน 216,000 บาท ราคานี้เป็นราคาตามสภาพการซื้อขายที่ดินกันโดยปกติ แต่การตีราคาปานกลางที่ดินตามประมวลรัษฎากรได้เขยิบสูงขึ้นถึงไร่ละ 40 บาท ฉะนั้นในการเจรจาซื้อจึงต้องขออนุมัติตั้งวงเงินไว้ประมาณ 400,000 บาท ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2482 (ครั้งที่ 78/2482) ได้อนุมัติให้จัดซื้อที่ดินรายนี้ โดยให้ดำเนินการกู้เงินจากเงินกู้ในประเทศเพื่อเกษตรกร นับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลได้มีมาตรการอย่างจริงจังที่จะแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากการเช่าที่ดินของชาวนาที่รังสิต

อย่างไรก็ตาม การเข้ามาจัดการแก้ปัญหาการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในครั้งนี้ก็เพียงเพียงส่วนน้อย จะเห็นได้ว่าอัตราการเช่าพื้นที่ทางการเกษตรยังคงค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่นๆ และนี่คงเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่รังสิตที่จะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในยุคต่อมาที่เป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอันเป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจ

5) ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงของสภาพนิเวศวิทยาในพื้นที่บริเวณรังสิต สังเกตได้จากภาพถ่ายทางอากาศ (aerial photography) และภาพถ่ายดาวเทียม (landsat imageries) ในช่วงเวลาต่างๆ จะสังเกตเห็นได้ว่าพื้นที่บริเวณคลองรังสิตได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก โดยเฉพาะจากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2495 แสดงให้เห็นถึงพื้นที่เกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว และได้เปลี่ยนโดยลำดับไปเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม ที่อยู่อาศัย สนามกอล์ฟ และ สวนเกษตร โดยเฉพาะตามถนนพหลโยธินในแถบบริเวณคลองหนึ่ง และบริเวณถนนรังสิต-นครนายก ซึ่งอยู่ริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงดูเหมือนจะรุนแรงมากขึ้นทุกวัน พื้นที่แห่งนี้เมื่อครั้งอดีต 100 ปีที่แล้วเคยเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนจำนวนมากมาต้องการเพื่อใช้ปลูกข้าวซึ่งเป็นสินค้าที่ราคาดี ที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ว่าเป็น “ยุคต้นที่ดิน” แต่การเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดอยู่ในปัจจุบันคงไม่มีอะไรแตกต่างจากการตื่นที่ดินครั้งก่อน หากจะแตกต่างกันก็ตรงที่มีจุดประสงค์ของการใช้ที่ดินที่แตกต่างกันเท่านั้น เพราะปัจจุบันบริเวณพื้นที่แห่งนี้เต็มไปด้วยโครงการหมู่บ้านจัดสรร และโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมากมาย

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่บริเวณรังสิตอย่างมาก คือ การพัฒนาการคมนาคมทางบก การเกิดขึ้นของถนนพหลโยธิน ตั้งแต่ สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในฐานะทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 ประกอบกับผลจากการวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ในเวลานั้นก่อให้เกิดโรงงานอุตสาหกรรมใหม่ๆ ขึ้นบนถนนสายนี้อย่างแพร่หลาย นอกเหนือจากโรงสีข้าว โรงเลื่อยไม้ และโรงงานหัตถกรรมที่ได้พัฒนามาก่อนหน้านี้ ได้เกิดโรงงานสมัยใหม่ที่ใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น อาทิ โรงงานทอกระสอบ ปั่นด้าย ทอผ้า ย้อมผ้า ตัดเย็บเสื้อผ้า

ไปจนถึงอุตสาหกรรมเคมี เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ และแน่นอนว่าการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อรังสิตอย่างมาก

2.2 การเติบโตของอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก

ในระยะแรกของการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้น รัฐบาลมีนโยบายที่จะส่งเสริมการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ ซึ่งเมื่อมีการส่งเสริมตามแผนพัฒนาได้ไม่นาน ภาคอุตสาหกรรมของประเทศก็มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอุตสาหกรรมประเภทที่ประเทศไทยเคยนำเข้าจากต่างประเทศ เช่น สิ่งทอ เครื่องแต่งกาย เคมีภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์โลหะ เครื่องจักร และอุปกรณ์ไฟฟ้า การขยายตัวของการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม ทำให้มูลค่าของสินค้าที่ส่งออกจากประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

การเติบโตของภาคอุตสาหกรรมดังกล่าวทำให้การพึ่งพานำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมชั้นปฐมลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งทอ เครื่องแต่งกาย การพิมพ์และสิ่งตีพิมพ์ กระดาษและผลิตภัณฑ์กระดาษ เป็นต้น แต่ประเทศไทยก็ยังคงต้องนำเข้าสินค้าชั้นกลางและเครื่องจักรอุปกรณ์ในส่วนที่นำเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม คือ ยังคงนำเข้าในปริมาณและมูลค่าที่สูงมาก สินค้าดังกล่าว เช่น เคมีภัณฑ์ โลหะมูลฐาน เครื่องจักรและอะไหล่ที่ไม่ใช่อุปกรณ์ไฟฟ้า และเครื่องจักรอุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้น

ภาพการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมของไทยที่เติบโตขึ้นนี้ เป็นสิ่งที่น่ายินดีและแน่นอนว่าการเติบโตของอุตสาหกรรมนี้ได้ส่งผลกระทบต่อจำนวนโรงงานในพื้นที่รังสิตด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดปทุมธานีที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โรงงานอุตสาหกรรมที่เพิ่มขึ้นนี้ โดยเฉพาะในอำเภอคลองหลวงและอำเภอธัญบุรีที่กระจุกตัวอยู่ในบริเวณคลองหนึ่งและชุมชนประชาธิปไตย มีผลกระทบต่อพื้นที่รังสิตในหลายๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นจำนวนประชากรที่เพิ่มจำนวนขึ้น เกิดการขยายตัวของชุมชนที่อยู่อาศัย มีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการประกอบอาชีพ จะเห็นได้จากปรากฏการณ์ที่ชาวบางส่วนหนึ่งละทิ้งการทำนา เข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ในฐานะแรงงานรับจ้าง ซึ่งเป็นทางเลือกใหม่อีกทางหนึ่งสำหรับคนในเขตรังสิต ในฐานะแรงงานรับจ้าง ซึ่งเป็นทางเลือกใหม่อีกทางหนึ่งสำหรับคนในเขตรังสิต ในฐานะที่รังสิตเป็นเขตโรงงานอุตสาหกรรมใหญ่แห่งหนึ่ง จากคำสัมภาษณ์ของชาวนาที่อำเภอคลองหลวง ในปี 2518 ระบุว่า เด็กหนุ่มสาวในเขตรังสิตได้หันไปหางานในโรงงานอุตสาหกรรมแทนการทำนากันเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะในเขตอำเภอคลองหลวง เหตุผลส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบที่สืบเนื่องมาจากการทำถนนเอง กล่าวคือ ในเขตที่นาประมาณ 1,900 ไร่ มีปัญหาการขาดแคลนน้ำ เนื่องจากการสร้างถนนพหลโยธิน มีการถมดินลงไปในคลองส่งน้ำโดยไม่ฝังท่อ ทำให้น้ำทางฝั่งเหนือคือ อำเภอคลองหลวงไม่มีน้ำ ชาวนาได้เคยระดมกำลังเพื่อนบ้านขุดถนนเพื่อให้เป็นทางน้ำ ทำให้ถนนเสียหายจนทางราชการต้องบังคับให้กลับใช้ โดยไม่ยอมฟังเสียงเรื่องความเดือดร้อน อ้างเพียงว่าในแผนที่ไม่

มีการฝังท่อระบายน้ำ ตั้งแต่นั้นมาน้ำก็แห้งตลอด อาศัยแต่น้ำฝนอย่างเดียว นาส่วนใหญ่จึงกลายเป็นนาร้าง โดยชาวบ้านบอกว่า ไคร้ขึ้นหลงทำนาอดตายแน่ๆ

อย่างไรก็ตามการที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ 70-80% เป็นเพียงผู้เช่า ทำให้การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มีค่าจ้างเป็นรายได้ประจำโดยไม่ต้องเสี่ยงต่อภาวะความไม่แน่นอนของธรรมชาติก็ดูเหมือนจะเป็นแรงจูงใจที่ทำให้คนรุ่นใหม่หันเข้ามาทำงานในโรงงาน และก่อให้เกิดสังคมใหม่คือสังคมของผู้ใช้แรงงานในย่านอุตสาหกรรมที่มีรายได้ขึ้นอยู่กับแรงงาน แทนการผูกพันกับที่ดินดั้งเดิม ซึ่งเป็นโฉมหน้าใหม่ของเขตรังสิตที่จะมีความสืบเนื่องมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

แรงงานจำนวนมากภายในนิคมอุตสาหกรรม และยังมีโรงงานอีกจำนวนไม่น้อยที่เกิดขึ้นในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาของพื้นที่รังสิต โดยอยู่นอกพื้นที่อุตสาหกรรมนคร ทำให้เกิดคำถามขึ้นว่า โรงงานเหล่านี้นำแรงงานมาจากไหน แน่ใจว่าส่วนหนึ่งต้องเป็นคนในพื้นที่และอีกส่วนคงเป็นแรงงานอพยพหรือย้ายถิ่นมาจากที่อื่น แรงงานทั้ง 2 ส่วนนี้ ส่งผลต่อสังคมในพื้นที่รังสิตอย่างไรนั้นเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

2.3 การเจริญเติบโตของธุรกิจหมู่บ้านจัดสรร

ธุรกิจหมู่บ้านจัดสรรเริ่มเกิดขึ้นในสังคมไทยเมื่อประมาณ พ.ศ. 2510 และมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตลอดเวลา โดยมีช่วงเวลาที่น่าจะเรียกได้ว่า ยุคทอง ที่มีการเจริญเติบโตของธุรกิจกับยุคชบเซา สลับสับเปลี่ยนกันไป

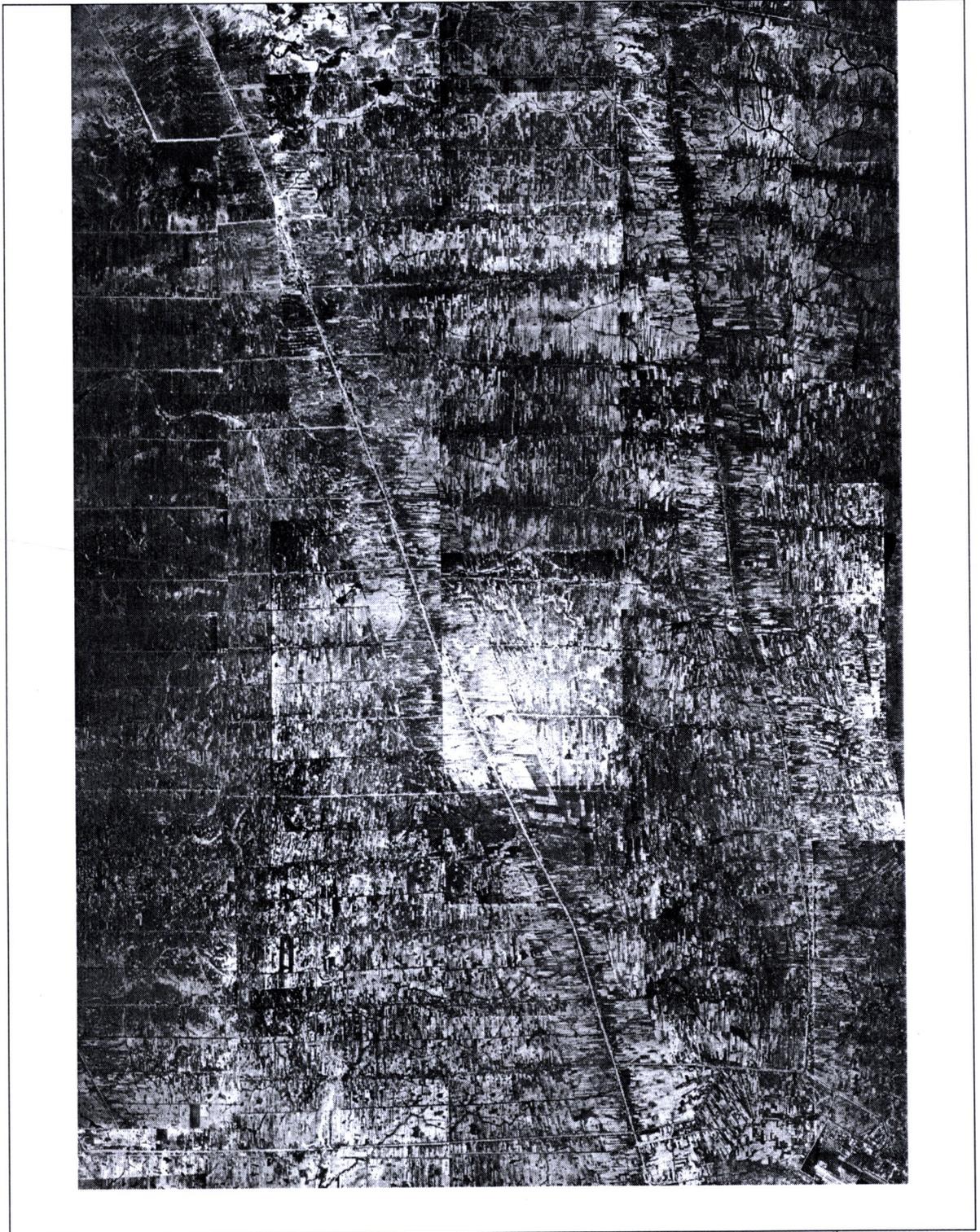
คำกล่าวที่ว่าย่านพื้นที่รังสิตนั้นเป็นพื้นที่หมู่บ้านจัดสรรที่โตเร็วที่สุดในประเทศไทยจะไม่เกินความเป็นจริง กลุ่มผู้ลงทุนที่สำคัญในธุรกิจหมู่บ้านจัดสรรต่างพากันเปิดโครงการในพื้นที่รังสิตเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นบริษัท แลนด์แอนด์เฮาส์ จำกัด (มหาชน) บริษัท รังสิตอินเตอร์เนชั่นแนลกรุ๊ป จำกัด (มหาชน) รวมถึงกลุ่มบริษัท เอทีซี, บริษัท ทิพธิดา จำกัด, บริษัท พฤษภาเรียลเอสเตท, บริษัทสินปทุมธานีในเครือสินธานี, บริษัท พีวีวีดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด เป็นต้น การที่กลุ่มผู้ประกอบการต่างพากันให้ความสนใจในพื้นที่รังสิตมากเป็นพิเศษนั้น นอกจากเงื่อนไขของผู้ประกอบการ เช่น ได้ซื้อที่ดินราคาถูกเก็บไว้ในช่วง พ.ศ. 2531 – 2532 และที่ดินในกรุงเทพมหานครหาได้ยากมากยิ่งขึ้นแล้ว ในส่วนของผู้อยู่อาศัยก็มีความต้องการที่อยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่มิฐานะและรายได้ในระดับปานกลางจนถึงผู้มีรายได้น้อยที่ต้องการมีบ้านพักอาศัยของตนเอง

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรกรรมจากการผลิตข้าวอย่างเดียวมาสู่พืชเศรษฐกิจประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นพืชไร่หรือพืชผักผลไม้ต่างๆ การมีทางเลือกด้านอาชีพของสมาชิกในครอบครัวเกษตรกรแบบดั้งเดิมมาเป็นการขายแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่รังสิตครั้งสำคัญยิ่ง เริ่มปรากฏให้เห็นชัดเมื่อเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงในระยะนี้ได้

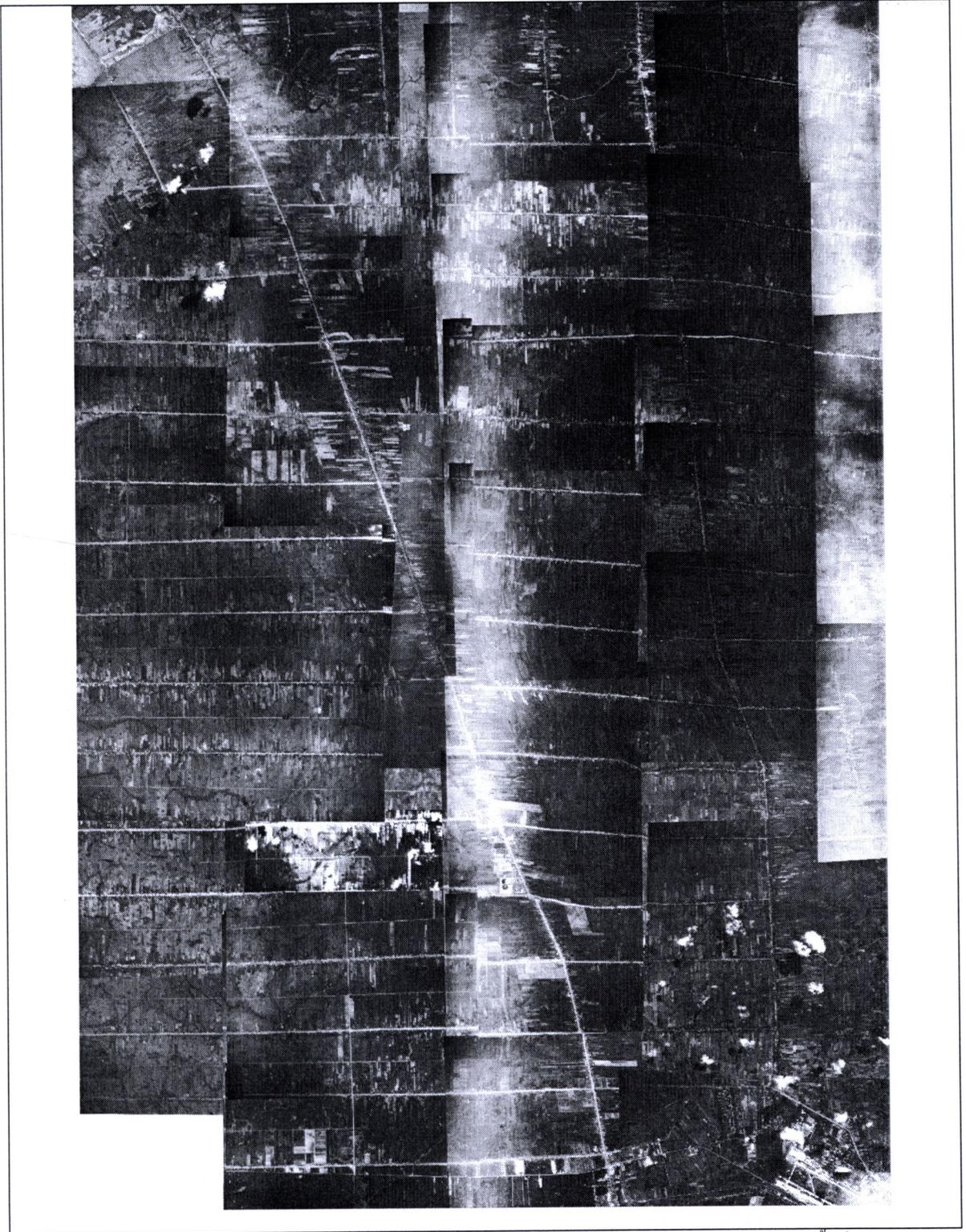
ทำให้พื้นที่รังสิตก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมใหม่ และการขยายเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว ทำให้พื้นที่
คลองรังสิตมีแนวโน้มต้องประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อ
สุขภาพอนามัยและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในที่สุด

แผนที่ 2.2 ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2495 แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ 2.3 ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2510 แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

ที่ท่า กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ 2.4 ภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ.2541 แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

2.4 สถานะการดำรงอยู่และความเปลี่ยนแปลงของรังสิต

รังสิต ในอดีตจากที่ดินขนาดใหญ่ที่เป็นท้องทุ่งและป่า แปรสภาพสู่ผืนนาข้าวอันเขียวชอุ่มที่เป็นพื้นที่อันเป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตร ช่วยผลักดันให้ระบบเศรษฐกิจของไทยขยายตัวเร็วมาพร้อมกับการเกิดชุมชนในบริเวณรังสิตขึ้นหลายชุมชน จนเข้าสู่ยุคที่อุตสาหกรรมเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจ รังสิตก็ยังคงเป็นพื้นที่หนึ่งในการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อสนองความต้องการของสังคม จะเห็นได้ว่า รังสิตมีบทบาทในการเป็นผู้ให้ทางเศรษฐกิจมาตลอดระยะเวลาหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา

ความสัมพันธ์ของคนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับรังสิตนั้น ส่วนหนึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเข้าไปสู่รังสิตเพื่อผลประโยชน์ในการดำรงชีพ บางคน บางกลุ่มเข้าสู่รังสิตในระยะเวลาสั้น บางคนอยู่ในรังสิตมาตั้งแต่เกิด ผู้คนเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการกระทำให้รังสิตเป็นอย่างไรที่เห็นในปัจจุบันรังสิตกำลังจะกลายหรือถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ และพื้นที่ใกล้เคียง คนที่อยู่อาศัยในรังสิตอาจมาทำงานบนถนนสีลม หรือถูกชวนมาอาชีพรับส่งของโรงงานไปทำงานที่อยู่ชานหรือนครนายก สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นกับคนในรังสิต รังสิตปัจจุบันจึงเริ่มจะมีหน้าที่เพียงด้านหนึ่งของชีวิตผู้คน คือ เป็นเพียงที่อยู่อาศัยและออกไปทำงานนอกพื้นที่รังสิต หรือคนนอกพื้นที่รังสิตแต่เข้ามาทำงานในรังสิต สถานะดังกล่าวไม่ต่างจากสังคมเมืองทั่วไป รังสิตปัจจุบันนอกจากจะประกอบไปด้วยโรงงานอุตสาหกรรมประมาณ 1,000 โรงงานที่จะส่งผลกระทบต่อลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของพื้นที่ ขยะและสารเคมีที่เกิดจากโรงงานต่างๆจำนวนมากที่จะต้องมีการจัดการที่มีประสิทธิภาพและรัดกุม ความเป็นเมืองที่เกิดขึ้นเพราะเป็นแหล่งงาน รวมถึงเป็นที่พักอาศัยของคนที่ย้ายถิ่นจากกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง จึงทำให้รังสิตเป็นชุมชนที่ใหญ่มาก

นักธุรกิจที่มองการณ์ไกลเห็นว่าพื้นที่นี้จะเป็นแหล่งผู้ซื้อจำนวนมาก จึงได้พากันมาลงทุนในรังสิต จะเห็นได้ว่าปัจจุบันรังสิตมีห้างสรรพสินค้าจำนวนมากตั้งแต่ฟิวเจอร์ปาร์ค รังสิตที่จะรวมเอาเซ็นทรัล และโรบินสันเข้าไว้ในพื้นที่ รวมถึงเขาสัน แมคโคร เมอร์รี่คิงส์ SAVE-ONE เซียร์สตรีท ครีมเวลด์ ดีโป และแหล่งรวมสินค้าทางการเกษตรขนาดใหญ่ เช่น ตลาดไท เป็นต้น การเติบโตของเมืองเช่นนี้จะทำให้ลักษณะการใช้ที่ดินค่อยๆเปลี่ยนจากใช้ประโยชน์ทางการเกษตรมาเป็นใช้เป็นที่อยู่อาศัยและประกอบการทางเศรษฐกิจต่างๆไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมและการบริการต่างๆ ลักษณะการครอบครองที่ดินจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ ที่ดินจะถูกทำให้มีขนาดเล็กลงและมีผู้ครอบครองมากขึ้น การเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรจะลดน้อยลง ผู้คนที่เคยผูกพันกับที่ดินในลักษณะการเช่าเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและทำการเกษตรเลี้ยงชีพจะประสบปัญหาที่ดินอันเนื่องมาจากการขายที่ดิน คนกลุ่มนี้จะได้รับผลกระทบค่อนข้างมากจากความเจริญเป็นเมืองของรังสิต และหากรัฐบาลตลอดจนหน่วยงานต่างๆ ขาดการวางแผนที่ดีในการรับมือกับปัญหาที่ดินที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่รังสิตแล้ว อีกไม่นานรังสิตจะเกิดชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนแออัดขึ้นมาและปัญหาอื่นๆก็จะตามมาอีกมากมาย ทั้งนี้เพราะคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่จัดได้ว่าเป็นผู้มีรายได้น้อย มีความเคยชินกับสังคมชนบทหรือ

สังคมเกษตร การเติบโตของเมืองที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วพร้อมกับการโหมเผยแพร่ลัทธิบริโภคนิยมอย่างแพร่หลายของบรรดาห้างสรรพสินค้าในพื้นที่ อาจจะเป็นชนวนให้เกิดปัญหาทางสังคมขึ้นได้

ในขณะที่คนกลุ่มหนึ่งซึ่งผูกพันกับพื้นที่รังสิตมาเป็นระยะเวลายาวนานมีแนวโน้มว่าจะประสบปัญหาการดำเนินชีวิต หากหันมามองคุณรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาสู่พื้นที่รังสิตแล้วส่วนใหญ่คงจะเป็นกลุ่มที่จะเข้าสู่รังสิตในฐานะผู้พักอาศัยตามหมู่บ้านจัดสรร ซึ่งประมาณว่ามีจำนวน 400 แห่งคนกลุ่มนี้จะมีโอกาสในการปรับตัวมากกว่ากลุ่มเกษตรกรในรังสิตเดิม ทั้งนี้สาเหตุสำคัญน่าจะมาจากระดับการศึกษาที่สูงกว่า ทำให้มีโอกาสเลือกในการทำงานได้มากกว่า ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรดั้งเดิมนั้นมีทายาทน้อยรายที่จะมีระดับการศึกษาที่สูงพอ คนทั้ง 2 กลุ่มนี้จะต้องอาศัยอยู่ในชุมชนหรือสังคมเดียวกันและร่วมกันในการทำไร่รังสิตเปลี่ยนแปลง สังคมเมืองที่จะเกิดขึ้นในรังสิตจะเป็นสังคมเมืองที่น่าอยู่หรือน่าเศร้าใจคงต้องขึ้นอยู่กับคนในรังสิต ตลอดถึงนโยบายและการจัดการของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่จะมีส่วนพัฒนาในมิติต่างๆ

แผนที่ 2.5 ภาพถ่ายดาวเทียม แสดงลักษณะสภาพภูมิศาสตร์บริเวณพื้นที่ทุ่งรังสิต และบริเวณเกี่ยวเนื่อง

ที่มา <http://earth.google.com>, 2005

ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นบริเวณคลองรังสิต

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
2420	มีการออกระเบียบกฎหมายข้อบังคับเกี่ยวกับการขุดคลองเรียกว่า “ประกาศขุดคลอง”
2431	บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเริ่มก่อตั้ง
2433	เริ่มขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์และเริ่มมีประชากรทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐาน
2435	เริ่มขุดคลองชายฝั่งใต้คลองรังสิต 18 คลอง และคลองชายฝั่งใต้คลองหกวาสายล่าง 14 คลอง
2436	เริ่มขุดคลองหกวาสายล่าง
2438	ประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำนาในทุ่งรังสิตอย่างเห็นได้ชัด
2439-40	ดำเนินการก่อสร้างประตูน้ำจุฬาลงกรณ์, ประตูน้ำเสาวภาผ่องศรีและประตูน้ำสมบุญ
2439	มีกลุ่มโจรจำนวน 30 คน บุกรุกป่าในที่ดินผืนใหญ่ของกรมหลวงพิชิตปรีชากร
2440	คลองหกวาสายล่างขุดเสร็จ และบริษัทเริ่มจัดสรรที่ดินอย่างเป็นระบบธุรกิจจริงๆ
2443	เริ่มขุดคลองซอยฝั่งเหนือคลองรังสิต 20 คลอง และปีนี้มี การปล้นตลาดครั้งใหญ่บนที่ดินของกรมหลวงพิชิตปรีชากร
2445	ตั้งเมืองธัญบุรี
2446	คลองซอยฝั่งใต้คลองรังสิต 18 คลอง และคลองซอยฝั่งใต้คลองหกวาสายล่าง 14 คลองขุดเสร็จและเริ่มขุดคลองหกวาสายบน และในปีนี้มี การเสนอรายงานการสำรวจสภาพพื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของนายเย โฮมัน วันเคอร์ ไฮเด
2447	คลองรังสิตประยูรศักดิ์ และคลองซอยฝั่งเหนือคลองรังสิต 20 คลองขุดเสร็จ ทำให้ปีนี้เป็นปีที่มีอัตราการย้ายเข้า-ย้ายออกของประชากรมากกว่าปีอื่น
2448	ขุดคลองรถไฟ
2449	คลองรังสิตที่ขุดเสร็จและเป็นเส้นทางคมนาคมเริ่มต้นเงิน ทั้งนี้เพราะปีเกิดปัญหาขาดแคลนน้ำอย่างหนักในบริเวณ โครงการรังสิตจนทำให้มีการอพยพของชาวนาถึง 1,000 ครอบครัว
2450	เกิดหิวอดกโกลระบาดที่เมืองธัญบุรีและกาฬโกลระบาดทั่วไปในคลองรังสิต
2451	เกิดน้ำท่วม ทำให้นาในที่ลุ่มบริเวณรังสิตเสียหาย และคลองที่ขุดไว้ได้รับความเสียหายมากที่สุดเพราะทำนบพัง
2452	มีการทดลองใช้เครื่องจักรในการทำนาเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่คลองรังสิต

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
2454-56	ประสบกับปัญหาฝนแล้ง 3 ปีติดต่อกัน
2454	คลองทกวาสายบนขุดเสร็จ
2457	สัมปทานขุดคลองรังสิตสิ้นสุดลง และคลองถูกโอนมาเป็นของรัฐบาลในสภาพที่ทรุดโทรม และเกิดการอพยพของชาวบ้านออกจากเขตรังสิตมากทั้งนี้เพราะความเสื่อมโทรมของพื้นที่
2458	รัฐบาลเห็นชอบให้ก่อสร้างโครงการป่าสักได้
2459	เริ่มก่อสร้างโครงการป่าสักได้
2461-62	เกิดการระบาดของโรคไข้หวัดอย่างรุนแรง
2464	เริ่มโครงการชลประทานแม่น้ำสุพรรณโดยขุดลอกแม่น้ำสุพรรณตั้งแต่แยกตรงแม่น้ำเจ้าพระยา
2465	เริ่มงานก่อสร้างโครงการชลประทานเชียงราก-คลองด่าน
2467	โครงการป่าสักได้เสร็จสมบูรณ์และเริ่มก่อสร้างเขื่อนพระราม6 ที่ตำบลท่าหลวง อยุรยาฒันน้ำเข้าสู่ทุ่งรังสิต
2468	เริ่มก่อสร้างระบบคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้าย คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวาพร้อมด้วยคลองซอยและคลองแยกซอยต่างๆ
2470	เกิดโรครระบาดของอหิวาตกโรค
2474	โครงการชลประทานเชียงราก-คลองด่านสร้างเสร็จสมบูรณ์
2476	เริ่มงานก่อสร้างโครงการชลประทานนครนายก โครงการแม่น้ำสุพรรณตอนโครงการสามชุก และมะขามเฒ่า
2478	การก่อสร้างระบบคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้ายและฝั่งขวาพร้อมด้วยคลองซอยต่างๆสร้างเสร็จสมบูรณ์
2482	คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติจัดซื้อที่ดินของเอกชนในเขตรังสิต
2492	เริ่มวางแผนโครงการเจ้าพระยาใหญ่
2495	เริ่มก่อสร้างโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่
2497	โครงการชลประทานแม่น้ำนครนายกเสร็จสมบูรณ์
2498	โครงการชลประทานแม่น้ำสุพรรณเสร็จสมบูรณ์
2500	โครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่และเขื่อนชัยนาทก่อสร้างเสร็จ
2501	เริ่มก่อสร้างเขื่อนภูมิพล(โครงการไฟฟ้าพลังน้ำยันฮี)

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
2505	การขุดคลองส่งน้ำและประตูควบคุมระดับน้ำเพื่อส่งน้ำไปทั่วพื้นที่บริเวณที่ราบชั้นบันได แม่น้ำระดับต่ำเสร็จสมบูรณ์
2507	เขื่อนภูมิพลก่อสร้างเสร็จและเริ่มส่งน้ำให้แก่พื้นที่ในทุ่งราบเจ้าพระยาตอนล่าง
2512-17	มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่บางส่วนมาทำพืชไร่และพืชสวน ซึ่งให้ผลตอบแทนที่สูงกว่า
2515	นิคมอุตสาหกรรมนวนครเริ่มดำเนินการ
2517	เขื่อนสิริกิติ์สร้างเสร็จ
2524-25	เริ่มมีการขยายการผลิตส้มเขียวหวานเพิ่มมากขึ้น
2529	ตั้งแต่ปีนี้จะพบว่าโรกระบบทางเดินหายใจเป็นโรคที่พบมากที่สุดของผู้ป่วยนอก
2532	มีการสำรวจคลองชลประทาน(คลองรังสิต) ทั้ง 13 สาย พบว่าคุณภาพน้ำทั้งหมดส่วนมาก อยู่ในเกณฑ์ไม่ควรใช้หรือห้ามใช้
2541	เปิดใช้งานถนนวงแหวนกาญจนาภิเษกด้านตะวันออก (บางปะอิน-บางพลี)